

מאיירס - ג'זינט - מכון ברוקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
מאירס - جوينت - معهد بروكديل

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער
مركز إنغلبيرغ للأطفال واطناء الشببية

ילדים באוכלוסיה הבדווית בנגב:
מאפיינים, צרכים ודפוסי שימוש
בשירותים

الأطفال في الوسط البدوي في النقب:
المميزات، الاحتياجات وأنماط استعمال
الخدمات

דליה בן רבי ♦ שרון עמיאל ♦ פידא ניג'ם ♦ טלל דולב
داليا بن رابي ♦ شارون عميئيل ♦ فداء نجم ♦ طلال دولب

המחקר בוצע בסיוע ארגון שתי"ל והמועצה לכפרים לא-מוכרים,
ומומן בסיוע מיכאל ואנדריאה דוברף, מסצ'וסטס ארצות-הברית,
קרן הלן באדר ואשלים
أجري البحث بمساعدة منظمة شتيل ومجلس القرى غير المعترف بها,
ومول بمساعدة ميخائيل وأندريا دوبروف,
ماستشوستس الولايات المتحدة, صندوق هيلن بادر وأشليم

דוח מחקר

**ילדים באוכלוסיה הבדווית בנגב:
מאפיינים, צרכים ודפוסי שימוש בשירותים**
**الأطفال في الوسط البدوي في النقب:
المميزات، الاحتياجات وأنماط إستعمال الخدمات**

טלל דולב
طلال دولب

פידא ניג'ם
فداء نجم.

שרון עמיאל
شارون عميئيل

דליה בן רבי
داليا بن رابي

המחקר בוצע בסיוע ארגון שתי"ל והמועצה לכפרים לא-מוכרים, ומומן בסיוע מיכאל ואנדריאה דוברוף, מסצ'וסטס ארצות-הברית, קרן הלן באדר ואשלים
أجري البحث بمساعدة منظمة شتيل ومجلس القرى غير المعترف بها,
وموّل بمساعدة ميخائيل وأندريا دوبروف, ماستشوستس الولايات المتحدة,
صندوق هيلن بادر وأشليم

נובמבר 2009
تشرين الثاني 2009

ירושלים

כסלו תש"ע
القدس

מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

ת"ד 3886

ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400

פקס : 02-5612391

כתובת באינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale

דואר אלקטרוני : brook@jdc.org.il

פרסומים נוספים של המכון בנושאים קשורים

אבו-עסבה, ח'י; כהן-נבות, מ.; עבדו, ב. 2003. **איתור צרכים של בני הנוער בנצרת**. דמ-419-03.

כהן-נבות, מ.; עואדיה, א. 2006. **בני נוער בתמרה: איתור צרכים כבסיס לתכנון שירותים**. דמ-484-06.

כהן-נבות, מ.; עואדיה, א.; קונסטנטינוב, ו. 2006. **איתור צרכים בקרב בני נוער דרוזים: תמצית מחקר**. תמ-25-06.

כהן-נבות, מ.; אבו-עסבה, ח'י. (עורכים) 2005. **השימוש במחקר לקידום ילדים ובני נוער ערבים בישראל**. פמ-58-05.

כורזים, י.; דולב, ט.; אבו-עסבה, ח'י. 2002. **ילדים ובני נוער בסיכון באוכלוסייה הערבית במחוז חיפה והצפון**. דמ-387-02.

שטרוסברג, נ.; נאון, ד.; זיו, ע. 2008. **ילדים עם צרכים מיוחדים באוכלוסייה הבדואית בנגב: מאפיינים, דפוסי שימוש בשירותים והשלכות הטיפול בהם על אמהות**. דמ-503-08.

להזמנת הפרסומים ניתן לפנות למאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, ירושלים 91037
טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il
ניתן למצוא את הפרסומים באתר המכון

צוות המחקר

מאיירס-ג'וניט-מכון ברוקדייל

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער:

דליה בן רבי

שרית אלנבוגן-פרנקוביץ

שרון עמיאל

פידא ניגים

טלל דולב

המרכז לחקר מוגבלויות ואוכלוסיות מיוחדות:

דניז נאון

נורית שטרוסברג

ענת זיו

אוניברסיטת בן גוריון

פרופ' עליאן אלקרינאווי

ועדת ההיגוי

את המחקר ליוותה ועדת נרחבת שהייתה גדולה מהרגיל לוועדות היגוי. זאת, מאחר שבנוסף לליווי המחקר עצמו, הוועדה נועדה גם לקדם הליך תכנוני לשיפור ופיתוח שירותים לילדים ולבני נוער בדוויים, בעקבות ממצאי המחקר. לוועדה מונו נציגים של כל הארגונים והגורמים הרלוונטיים, כגון נציגים ממשרדים ממשלתיים; נציגים מקומיים של שירותי בריאות, רווחה וחינוך; נציגי עמותות הקשורות לאוכלוסייה הבדווית בנגב; נציגי התושבים ונציגי צוות המחקר. הוועדה הייתה מעורבת בקביעת יעדי המחקר, השאלות המחקריות, מערך המחקר, בניית השאלונים ומעקב אחר ביצוע המחקר. מאחר שהוועדה הייתה נרחבת, היא פוצלה לצורך משימות מסוימות שדרשו זאת לתת-ועדות לפי התחומים המקצועיים השונים: רווחה, בריאות וחינוך, וכן בהתאם לגיל הילדים בהם היא עסקה.

יש לציין עוד שבמהלך ביצוע המחקר התחלפו חלק מחברי הוועדה, וברשימה להלן מופיעים כל מי שהשתתפו בוועדה לאורך תקופת המחקר, בתפקיד אותו מילאו.

בוועדה השתתפו (לפי סדר א'-ב'):

מר עלי אבו-אלקיעאן, מנהל מתנ"ס חורה, החברה למתנ"סים; מר גיאבר אבו כף, יו"ר המועצה לכפרים בלתי מוכרים; מר אברהם אבו סביח, סגן יו"ר המועצה לכפרים בלתי מוכרים; מר סעיד אבו סמור, מנהל תכנון אסטרטגי, המועצה לכפרים בלתי מוכרים; מר ג'ומעה אבו עמרין, נציג תושבים; מר מוניר אבו עראר, רכז חינוך מיוחד, שתי"ל באר שבע; מר איברהים אבו שארב, מנהל מתנ"ס כסייפה, מועצה מקומית כסייפה; מר עבדאללה אבו-שריקי, מנהל מחלקת רווחה, מועצה מקומית כסייפה; מר סלמאן אל-אעסם, מנהל מחלקת רווחה, עיריית רהט; מר ח'יר אלבו, מנהל שירותי הרווחה, מועצה מקומית שגב שלום; מר סלימאן אלגריני, עו"ס, רכז נוער וצעירים מחלקת הרווחה, עיריית רהט; ד"ר עאמר אלהוזייל, מנהל תכנון אסטרטגי, עיריית רהט; מר סעיד אלנסאסרה, יו"ר ועד הורים לחינוך מיוחד, נציג תושבים; מר יצחק אלעטאונה, מפקח, משרד העבודה והרווחה; מר סלימן אלענאמי, מנכ"ל המועצה לכפרים בלתי מוכרים; מר ג'אמל אלקרינאווי, רכז חינוך מיוחד, שתי"ל באר שבע; מר מוחמד אלקרינאווי, מפקח חינוך מיוחד במגזר הבדווי, מחוז דרום, משרד החינוך; פרופ' עליאן אלקרינאווי, בית-הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון; מר אבשלום בושרי, קצין נוער מחוז דרום, משטרת ישראל; ד"ר נטליה בילנקו, רופאה, לשכת הבריאות, מחוז דרום, משרד הבריאות; ד"ר אילנה בלמקר, רופאה מחוזית לשכת הבריאות, מחוז דרום, משרד הבריאות; ד"ר גרטה בריל, רופאה אחראית בתחנה לאם וילד, משרד הבריאות; מר שחדה ג'יבור, מנהל מחלקה לשירותים חברתיים, ערערה; ד"ר אסתר גולדשטיין, המכון להתפתחות הילד, באר שבע; מר זכריה הריס, ממונה על תכניות, קרן הלן באדר בישראל; גב' ויקי זהבי, ממונה מחוזית ללקויי ראייה ועיוורים, משרד החינוך; גב' טליה חבצלת, מנהלת שפ"ח, רהט; גב' טלי יוגב, אגף נוער צעירים ושירותי תקון, משרד הרווחה; גב' אסתר יוספוביץ, אחות מרכזת תחום חינוך מיוחד בלשכת הבריאות, מחוז דרום, משרד הבריאות; גב' צביה ירדן, אחות מפקחת לשכת הבריאות, מחוז דרום, משרד הבריאות; ד"ר יוסי כורזים, שירות ילדים ונוער, משרד הרווחה; גב' עליזה כלפון, מנהלת תכנית החומש, מחוז דרום, משרד החינוך; ד"ר משה לנזמן, מנהל שפ"ח בדואים, מועצה אזורית אבו-בסמה; גב' דניאלה מונטל, מפקחת חינוך מיוחד, מחוז דרום, משרד החינוך; מר נבהאן מכאווי, פעיל

בחינוך מיוחד, נציג תושבים; גב' ראונק נטור, רכזת חינוך מיוחד, שתי"ל, באר שבע; גב' מרסל סדובסקי, אחות מפקחת במגזר הבדווי, מחוז דרום, משרד הבריאות; מר מוחמד סחניני, מנהל מחלקת רווחה, לקייה; גב' דליה פז, מפקחת ארצית בנושא שילוב, משרד החינוך; גב' מיכל קמחי, מחלקת מחקר ומידע, המועצה הלאומית לשלום הילד; גב' חני קרמר-צמח, רכזת פורום נוער, שתי"ל באר שבע; פרופ' מיקי קרפלוס, הפקולטה למדעי הבריאות, אוניברסיטת בן גוריון; גב' ציפי קרפלוס, חברה בפורום לקידום ילדים עם צרכים מיוחדים; גב' ספא שחאדה, קצינת מבחן לנוער, שירות מבחן לנוער, באר שבע; גב' רבקה שי, מנהלת אגף אוכלוסיות מיוחדות, אשלים; מר דוד שלומי, מנהל מחלקת גיל רך, החברה למתנ"סים; גב' שוש שמילה, מפקחת שיקום מחוזית, משרד הרווחה.

תמצית מחקר

האוכלוסייה הבדווית בנגב עוברת בעשורים האחרונים תהליכי שינוי משמעותיים מחברת נוודים לאורח חיים עירוני. זוהי אחת האוכלוסיות העניות בישראל, דבר שיש לו השלכות נרחבות על רווחת הילדים. השירותים בעבור האוכלוסייה אינם מפותחים, והמצב חמור במיוחד ביישובים שאינם מוכרים על-ידי המדינה, בהם חיה כמחצית מהאוכלוסייה הבדווית בנגב.

המחקר הנוכחי מהווה מאמץ ראשוני וייחודי לבדוק את מצבם של ילדים ובני נוער בדוויים בנגב, והוא מביא לראשונה מידע מנקודת מבטן של אמהות הילדים. לראשונה, נאסף מידע על צורכיהם של הילדים ובני הנוער ביישובים הלא-מוכרים. הסקר נועד למפות את מאפייניהם וצורכיהם המרכזיים וכן העדפות ביחס לפיתוח שירותים ובכך לתרום לפיתוח שירותים הנחוצים להם. מערך המחקר, הדגימה ועבודת השדה כללו גם התייחסות מיוחדת לילדים בדוויים עם צרכים מיוחדים. דוח נפרד על הילדים עם צרכים מיוחדים הופק במקביל לדוח זה ויצא לאור (שטרוסברג ואחרים, 2008). המחקר נעשה בשיתוף עם אוניברסיטת בן גוריון ובסיוע ארגון שתי"ל והמועצה לכפרים לא-מוכרים.

מטרות המחקר העיקריות

- ♦ לבחון את הצרכים של ילדים ובני נוער בדוויים שגרים בנגב, תוך התמקדות במצבי סיכון חינוכיים ובבעיות בריאות ומוגבלות.
- ♦ ללמוד על השירותים הקיימים המיועדים לטיפול במצבי סיכון אלה, הן מבחינת היקפם והן מבחינת מתן השירות, על דפוסי השימוש בשירותים ועל המידה בה השירותים הקיימים עונים על צורכי הילדים ובני הנוער.
- ♦ לתת ביטוי לתפיסות האוכלוסייה לגבי צורכי הילדים ובני הנוער, דרכי התמודדות רצויים ומענים מועדפים ממערכת השירותים.
- ♦ ללמוד על המכשולים לשימוש בשירותים הקיימים, על הקשיים בפיתוח שירותים ועל הגורמים לעיכוב בפיתוח שירותים.

שיטת המחקר

אוכלוסיית המחקר כוללת ילדים בדוויים מגיל לידה עד גיל 17 (כולל) הגרים עם משפחותיהם. לצורך עריכת המחקר נבנו שני מדגמים: האחד של ילדים ללא צרכים מיוחדים והאחר של ילדים עם צרכים מיוחדים.

מדגם הילדים ללא צרכים מיוחדים, כמו גם מדגם הילדים עם צרכים מיוחדים, הוצא בדגימה דו-שלבית:

שלב א' - הוצא מדגם של 1,020 אמהות לילדים בגיל 0-17 שכלל 606 אמהות מיישובי הקבע (שנדגמו בדגימה מקרית שיטתית בכל 7 יישובי הקבע) ו-414 אמהות מהכפרים הלא-מוכרים בנגב (שנדגמו אקראית ב-10 כפרים לא-מוכרים שנדגמו מתוך כלל 45 הכפרים הלא-מוכרים בנגב לפי שכבות גודל,

מיקום ורמת שירותים). מתוך 4,855 הילדים של 1,020 אמהות אלה זוהו 4,414 ילדים ללא צרכים מיוחדים ו-441 ילדים עם צרכים מיוחדים, באמצעות סדרת שאלות סינון שהאם נשאלה.

שלב ב' - הוצא מדגם של 926 ילדים ללא צרכים מיוחדים ושל 388 ילדים עם צרכים מיוחדים. בכל משפחה נדגמו עד שני ילדים. אם הילד הנדגם היה בן 12-17, הוא גם רואיין. בחלק ב' של הדוח מוצגים ניתוחים לגבי 926 ילדים ללא צרכים מיוחדים (566 המתגוררים ביישובים המוכרים ו-360 המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים).

הדגימה של האמהות ושל הילדים נעשתה בשטח על-ידי המראיינות על פי עקרונות הדגימה שתוארו לעיל. סטודנטיות בדוויות מהנגב עברו הכשרה והדרכה מיוחדת לצורך תפקידן הן כדוגמות והן כמראיינות. הראיונות עם האמהות התבצעו פנים-אל-פנים בביתה של האם באמצעות שאלונים מובנים בשפה הערבית. הראיון כלל איסוף נתונים על מאפיינים משפחתיים; דפוס השימוש בשירותי בריאות, רווחה וחינוך וצרכים בלתי מסופקים העולים בעת השימוש בהם; ואיסוף נתונים על הילדים, שעלו במדגם הילדים, בנושאי בריאות, חינוך ופנאי. בנוסף, התקיימו ראיונות עם בני הנוער שנדגמו (גילאי 12-17) בנושאים אלה (ביישובים המוכרים בלבד). הסקר התבצע במהלך יולי 2003-יולי 2005, בראשית ההיערכות להקמתה של המועצה האזורית אבו-בסמה אשר הגדירה מחדש את הגבולות המוניציפליים של היישובים הלא-מוכרים.

עבודת השדה התארכה עקב האתגרים המיוחדים שהציב ביצוע מחקר מסוג זה. העובדה שמדובר בנשים מראיינות הצריכה היערכות מיוחדת של ביצוע ראיונות בקבוצות. החברה הבדווית היא חברה מסורתית סגורה. רגישות וחדשנות קיימות בה לגבי כניסת זרים לתחומי הכפרים, במיוחד בכפרים הלא-מוכרים, ולכן, נדרשה עבודת הכנה נרחבת לפני הכניסה לכפר. בכל כפר יצר צוות המחקר קשר עם חברי המנהיגות המקומית והשיג את שיתוף הפעולה שלהם, על מנת שידעו את התושבים על אודות ביצוע המחקר, יעודדו ויאשרו להם להיענות למראיינות. מצוות המחקר נדרשה עבודת הכנה ארוכה לזיהוי אנשי המפתח הרלוונטיים בכל מקום. פעמים רבות נדרשה הסכמת הבעל לראיון האישה.

הניידות בשטח הציבה אתגרים מיוחדים מאחר שלא קיימת כלל תחבורה ציבורית בתוך היישובים הבדווים ואליהם, ובכפרים הלא-מוכרים אף אין דרכים סלולות. קשיי נגישות אילצו את צוות עבודת השדה להתארגן בנסיעות קבוצתיות של המראיינות ברכב מיוחד, שמסוגל לנוע בדרכים כאלה, עם נהג מקומי שמכיר דרכים אלה ואת אופן הנהיגה וההתמצאות בהם. לכל אלה נוספו תנאי מזג האוויר - חום קיצוני בקיץ וגשמים ובוץ בעונת החורף - שגרמו לתנאי עבירות קשים ברכב וברגל. איתור הבתים שעלו במדגם על פי מפות היישובים שבהם מסומנים המגרשים דרש מיומנות של התמצאות במקום, וארך זמן. במהלך הראיון עצמו קשה היה להשיג תנאים של פרטיות כאשר בני משפחה וילדי המרואיינת הסתובבו בשטח, ופעמים רבות הראיון הופסק לצורך ביצוע תפקידיה השוטפים של המרואיינת. משך הראיון התארך גם מאחר שמטעמי נימוס המקובלים בחברה הבדואית המראיינות השתתפו במנהגים המקומיים של אירוח - טקסי קפה, תה, כיבוד וכדומה.

המחקר כלל גם סקר נותני שירותים אשר נועד לבחון את מאפייני השירותים הקיימים העומדים לרשות המשפחות והילדים באוכלוסייה הבדווית, דרכי הפעולה, וכן את הערכת מנהלי השירותים לגבי הבעיות והקשיים במתן שירות ולגבי הצעדים העיקריים הדרושים לפיתוח שירותים מתאימים.

ממצאים עיקריים וכיווני פעולה

הילדים הבדווים חיים במשפחות בעלות מאפיינים סוציו-דמוגרפים העלולים להקשות מאוד על ההורים בגידול ילדיהם (במשפחה הבדווית יש בממוצע 6.8 ילדים; 38% מהילדים הבדווים חיים במשפחות פוליגמיות; השכלת ההורים נמוכה; להורים יש מגבלות בריאותיות, וכדומה). לאלה מתווספים תנאים כלכליים דלים באזור המגורים, במיוחד ביישובים הלא-מוכרים. אבותיהם של 44% מהילדים ביישובים המוכרים ושל 52% מהילדים ביישובים הלא-מוכרים אינם עובדים תמורת שכר. משך תקופת חוסר התעסוקה הממוצעת בקרב אבות המעוניינים לעבוד עומד על 3.9 שנים. יתר-על-כן, אבותיהם של מרבית הילדים מועסקים כעובדים מקצועיים בתעשייה/בנייה או כעובדים בלתי מקצועיים. היקף חוסר התעסוקה בקרב האמהות גבוה מאוד - אמותיהם של 93% מהילדים אינן עובדות תמורת שכר. סיבה מרכזית, שבגללה אמהות אינן עובדות היא הצורך לדאוג לילדים מאחר "שאינן מי שיטפל בהם". רק מיעוט מהאמהות דיווחו כי הן אינן מחפשות עבודה משום שלא מקובל שאישה תעבוד מחוץ לבית.

הצירוף של מצב חברתי-כלכלי קשה ותנאים סביבתיים דלים משפיעים על כל תחומי החיים של ילדים החל מתזונה, דרך למידה ורכישת מיומנויות ועד לבריאות ותחושת רווחה אישית. כיוונים אפשריים לשיפור המצב הכלכלי של משפחות הילדים הם:

- ♦ פיתוח התשתיות הכלכליות ביישובים באמצעות הפעלת אזורי תעשייה וגיבוש שוק מקומי.
- ♦ הכשרת נשים לעיסוקים בבתיהן
- ♦ פיתוח אמצעי תמיכה להורים (משפחתונים, צהרונים ומועדוניות), על מנת שיוכלו לצאת לעבודה.

במחקר נבחנו עוד התנאים הפיזיים באזורי המגורים. נמצא כי הבעיות השכיחות ביותר שצוינו על-ידי האמהות הן פסולת/אשפה/ריחות לא נעימים ובעיית נחשים, זוחלים ומכרסמים. עקב כך מן הראוי לפעול במישורים הבאים:

- ♦ תגבור התכניות הקיימות והעלאת המודעות והידע בקרב הורים על מחלות זיהומיות, דרכי העברתן ומניעתן.
- ♦ תגבור הפיקוח התברואתי ביישובים הבדווים.

נושא נוסף שנבדק הינו היכרות עם שירותי בריאות ודפוס השימוש בהם. נמצא כי אחוזי השימוש בשירותי הבריאות גבוהים, אך השירותים הניתנים נתפסים כיקרים (אמותיהם של 75% מהילדים השיבו כך). בעיות נוספות שעלו, במיוחד ביישובים הלא-מוכרים, נוגעות למרחק מאזור המגורים (67% ביישובים המוכרים ו-80% ביישובים הלא-מוכרים), מיקום המרפאות באזורים שאין בהם גישה נוחה מבחינת תחבורה ציבורית (39% ביישובים המוכרים ו-70% ביישובים הלא-מוכרים), וקושי של הצוות הרפואי להבין את השפה הערבית (9% ביישובים המוכרים ו-30% ביישובים הלא-מוכרים).

נמצא גם שימוש מוגבר בחדרי המיון, כנראה כתחליף לשירותי הבריאות הרגילים. כיוונים אפשריים בהם ניתן להתחשב בעת תכנון שירותי הבריאות:

- ♦ הרחבת מעגל השירותים הקיימים (הנייחים והניידים), והקמתם באזורי המגורים.
- ♦ הוזלת שירותי הבריאות.

♦ הכשרת נותני שירותים מקומיים. כמו-כן, כדי להתגבר על קשיי התקשורת, במיוחד ביישובים הלא-מוכרים, רצוי להפעיל מגשרים במקרים בהם נותני השירותים אינם דוברי ערבית. ייתכן שניתן לשקול גם חיזוק התמריצים לאנשי מקצוע מצפון הארץ על מנת שיבואו לעבוד בקרב האוכלוסייה בנגב.

השימוש בשירותי הרווחה, לעומת זאת, מועט יחסית לריבוי הצרכים הן בקרב משפחות והן בקרב בני הנוער: אמותיהם של כשליש מהילדים מדווחות על רצון לקבל עזרה מהשירותים החברתיים, כאשר עיקר העזרה המבוקשת הינה כלכלית; שיעור בני הנוער ביישובים המוכרים המכירים את השירותים החברתיים השונים נע מ-19% ועד ל-41%, תלוי בסוג השירות. אחוז השימוש בשירותים אלה נמוך בהרבה (1%-6%). היעדר נגישות מספקת של האוכלוסייה ומודעות נמוכה לאפשרויות העומדות בפניה מקשים על מתן מענים נאותים לצרכים. חשוב לפעול למען:

- ♦ העלאת מודעות בקרב המשפחות כי השירותים החברתיים הם לא רק לשכת סעד, אלא גם מספקים שירותים פסיכו-סוציאליים. בהקשר זה ראוי לציין את השיעור הנמוך של אמהות המדווחות שהן מקבלות תמיכה בגידול הילדים מבני משפחתן, עובדה שעשויה להגביר את הצורך בחיזוק רשתות תמיכה (פורמליות ולא פורמליות) בעבור המשפחות.
- ♦ העלאת מודעות בקרב בני הנוער לשירותים המסופקים,
- ♦ הכשרת הצוותים למתן טיפול סוציאלי כוללני, איכותי ורגיש תרבות.

צורכי המידע הקשורים ללימודים, פנאי וייעוץ בעניינים אישיים ומשפחתיים, הם רבים הן בקרב האמהות (אמותיהם של 79%-95% מהילדים זקוקות למידע בנושאים שהוזכרו), והן בקרב בני הנוער ביישובים המוכרים (66%-76% בנושאים השונים). חשוב לפתח בשביל האמהות תכניות התערבות בנושאי חינוך, משפחה וגידול הילדים. מן הראוי להרחיב את שיתוף הפעולה בין תחומי החינוך והרווחה למען בני הנוער, ולתת את המידע הדרוש באמצעות פיתוח אמצעי מתן מידע שיהיו זמינים ואטרקטיביים.

בחינת נושאי החינוך העלתה את התמונה הבאה: אחוז הילדים הבדויים המבקרים בגנים עולה עם העלייה בגיל אך גבוה משמעותית בקרב ילדים המתגוררים ביישובים המוכרים (בעיקר משום שביישובים הלא-מוכרים אין מסגרות מתאימות באזורי המגורים). בגיל 6-11 הרוב המכריע של הילדים לומדים בבית-הספר. נשירה מתרחשת רק בשלבי החינוך הגבוהים יותר. עשרים ושבעה אחוזים מבני הנוער ביישובים המוכרים, בגיל 15-17, אינם לומדים. אחוז הנשירה גבוה במיוחד בקרב הבנות. זאת, בהשוואה ל-14% מבני הנוער הערביים בכלל האוכלוסייה ו-7% מבני הנוער היהודים בכלל האוכלוסייה בגילאים אלה שאינם לומדים.

נגישות הגנים ובתי-הספר בעייתית, במיוחד לילדים המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים. כחמישית מהילדים ביישובים הלא-מוכרים הלומדים בגן, ו-3% מהילדים ביישובים המוכרים, מתגוררים במרחק העולה על 30 דקות הליכה מהגן, כשההליכה מתקיימת בתנאים פיזיים קשים.

דיווח אמהות של תלמידים בגיל 6-11 מעלה שיעורים גבוהים של כישלונות במקצועות לימוד שונים, ובעיקר בקרב תלמידים המתגוררים ביישובים המוכרים (30% מהם נכשלו לפחות במקצוע אחד מכלל המקצועות הנלמדים בהשוואה ל-17% מהתלמידים המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים). ייתכן כי המצב הלימודי של תלמידים ביישובים הלא-מוכרים טוב יותר לעומת תלמידים המתגוררים ביישובים המוכרים, או שתפיסה זו מקורה בהבדל הקיים בין שתי האוכלוסיות מבחינת רמת המעורבות של ההורים בנעשה בבית-הספר. נמצא כי הורים ביישובים המוכרים מעורבים הרבה יותר והם גם יודעים יותר למי לפנות בעת לימודית או התנהגותית עם ילדיהם. ניתן להניח כי מעורבות זו גורמת להם להיות ביקורתיים יותר כלפי ילדיהם.

המצב הלימודי של בני הנוער (המידע קיים בעבור היישובים המוכרים בלבד) מלמד כי לחלק משמעותי מהם יש קשיים בלימודים (אחוז המתקשים נע בין 19% ל-48% מתוך סך התלמידים, תלוי במקצוע בו מדובר), וכי כשליש מהם נכשלו לפחות במקצוע אחד מכלל המקצועות הנלמדים.

העזרה הלימודית הניתנת בבתי-הספר היסודיים והתיכוניים דלה מאוד (רק 6% מהתלמידים מקבלים סיוע במסגרת בית-הספר), וחלק ניכר מהתלמידים אינם מקבלים כלל סיוע לימודי, גם לא ממשפחתם. ניתן להניח כי היעדר הסיוע בלימודים נובע הן מהשכלתם הנמוכה של ההורים (חלקם אינם יודעים קרוא וכתוב), הן מחוסר אמצעים כלכליים והן מהיקף נמוך של תכניות לסיוע לימודי.

תופעת ההיעדרויות המרובות, בקרב גילאי 6-11, מאפיינת יותר את התלמידים ביישובים הלא-מוכרים, לפי דיווח האמהות (21% לעומת 6%, בהתאמה). בקרב בני הנוער, נמצא כי התלמידים הבדוויים נעדרים פי 2 כמעט בהשוואה לתלמידים הערבים בכלל האוכלוסייה, אך אחוז ההיעדרויות בקרב התלמידים היהודים בכלל האוכלוסייה גבוה בהרבה (דבר שיכול להיות מוסבר בשיעורי הלמידה הגבוהים יותר בקרב היהודים).

אחוזי שביעות הרצון של האמהות מבית-הספר גבוהים יחסית, דומים מאוד בשכבות הגיל השונות וללא הבדל ניכר בין סוגי היישוב (אמותיהם של 81% ועד ל-85% מהילדים שבעות רצון הרצון מבית-הספר ומהיחס כלפיהן וכלפי ילדיהן). לעומת זאת, בגיל הגן שביעות הרצון של אמהות המתגוררות ביישובים הלא-מוכרים מיחסה של הגננת/מטפלת ומהטיפול בגן נמוכה יותר בהשוואה לשביעות הרצון של אמהות המתגוררות ביישובים המוכרים.

בפיתוח שירותי החינוך מן הראוי לתת את הדעת לנושאים הבאים:

- ♦ הרחבת היצע של כיתות גן באזורי המגורים והגברת הפיקוח על התנאים הפיזיים, במיוחד ביישובים הלא-מוכרים.
- ♦ הגברת נגישותם של בתי-ספר היסודיים בכפרים הלא-מוכרים, אם באמצעות הקמת יותר מבנים ביישובים אלה או באמצעות שיפור הסדרי ההסעה בעבור הילדים.

- ♦ תגבור מתן שיעורי עזר ותגבור במסגרת בית-הספר.
- ♦ התאמה של תכניות למניעת נשירה למען התלמידים הבדוים.
- ♦ הגברת המעורבות של ההורים בנעשה בבית-הספר, במיוחד ביישובים הלא-מוכרים.

ההשתתפות בפעילויות פנאי דלה מאוד בקרב כל קבוצות הגיל (2% בגיל 3-5; 11% בגיל 6-11; בקרב בני הנוער ביישובים המוכרים: חמישית השתתפו בחוגים, 9% בפעילויות שמארגן משרד החינוך ו-10% בפעילות התנדבותית - בכל הפעילויות הללו שיעורי ההשתתפות נמוכים בהרבה בהשוואה לשיעורים בקרב האוכלוסייה הערבית והיהודית). קיים רצון בקרב אחוז ניכר מהאמהות לילדים בני 3 ומעלה לשלוח את ילדיהן לחוגים. הסיבה העיקרית שמונעת את ההשתתפות של הילדים ובני הנוער בחוגים נוגעת להיעדר חוגים באזור המגורים. צורך רב עלה גם בפיתוחם של מקומות בילוי נוספים או אחרים לשעות הפנאי: גני משחקים לגילים הצעירים; מתנ"ס, מרכזי למידה, מועדון לבנות, ספרייה ציבורית ואולמות ספורט לגילים הבוגרים יותר. מעבר "לכסף", לחויית הלמידה ופיתוח המיומנויות, מקומות בילוי אלה עשויים לסייע בהגברת תחושת הבטיחות בסביבת המגורים. נמצא כי, אמותיהם של כשליש מהילדים ובני הנוער דיווחו כי אין מקום בטוח לשחק או לשהות בו ליד הבית (דיווח זה רווח הרבה יותר ביישובים הלא-מוכרים).

אמהות הילדים מוטרדות גם מהתנהגות בני הנוער באזור מגוריהן, בעיקר מנשירת תלמידים מבתי-הספר, אלימות, שתיית אלכוהול ועישון.

בפיתוח שירותי פנאי מן הראוי לתת את הדעת לנושאים הבאים:

- ♦ הרחבת ההיצע של החוגים ופעילויות הפנאי המאורגנות, כבר מגיל 3, באזורי המגורים.
- ♦ טיפוח סביבת המגורים ופיתוח מתקני פנאי, כך שהשהות בהם תהיה נעימה ובטוחה למשחק.
- ♦ פיתוח מרכזים ומועדונים לבני הנוער אשר ימנעו שוטטות, ואשר בהם בני הנוער יוכלו להעביר את זמנם, ללמוד ולהתפתח. מרכזים אלה עשויים אף לתת מענה חלקי למצוקה הקיימת בבתיים במקומות נוחים להכנת שיעורי בית ולאירוח חברים.
- ♦ תכנון ופיתוח תכניות התערבות רגישות-תרבות לטיפול בהתנהגויות הסיכון של בני הנוער.

לאור תנאי המחיייה של הילדים הבדוים והמחסור הגדול בשירותים, יש צורך דחוף לפעול בעבור אוכלוסייה זו. את המחקר ליוותה ועדת היגוי נרחבת שכללה, בין היתר, ייצוג גדול של אנשים מהאוכלוסייה הבדווית שיש להם קשר לנושאי המחקר. הוועדה, בנוסף להיותה גוף מקצועי מייעץ ומלווה של המחקר, נועדה להפגיש יחדיו אנשי מפתח ברמה ארצית ומקומית, נותני שירותים ונציגי אוכלוסייה, למען ישתפו פעולה במאמץ לקדם פיתוח של מערך השירותים לילדים בדוים בנגב תוך התבססות על ממצאי המחקר. ממצאי המחקר הופצו בפורומים שונים לגורמים רבים העוסקים במתן שירותים לאוכלוסייה הבדווית והם מהווים בסיס למספר יוזמות חדשות. הקמתה של המועצה האזורית החדשה אבו-בסמה, המאגדת בתוכה 9 יישובים לא-מוכרים, מהווה הזדמנות לשיפור ניכר בהספקת שירותי רווחה, חינוך ובריאות. משרד הרווחה ומכון מנדל למנהיגות חברו לצורך פיתוח שירותי רווחה במועצה זו, ומנהיגות המועצה התעניינה גם היא בממצאים וביישומם. לאחרונה אישרה ממשלת ישראל תכנית מקיפה לפיתוח שירותים בעבור האוכלוסייה הבדווית.

תודות

אנו מודים לכל מי שעזרו לנו בביצוע מחקר זה :

בראש ובראשונה, למאות הנשים הבדויות ששיתפו פעולה והתפנו מעיסוקיהן על מנת להתראיין במחקר זה. נשים אלה הן מקור המידע העיקרי במחקר. תודה לאנשי המפתח העובדים בשירותי הבריאות, הרווחה והחינוך, אשר בראיונות איתם סיפקו לנו מידע חשוב על אודות השירותים לילדים בדואים.

מחקר זה לא יכול היה להתבצע ללא הליווי והעזרה הבלתי פוסקים של ארגון שתי"ל באר שבע, ובמיוחד אנו רוצים להודות לאיתן מיכאלי ולחני קרמר-צמח, שליוו אותנו בכל שלבי המחקר ועזרו לנו להבין את השטח וליצור קשר עמו, כמו גם תאבת אבו-ראס, ראונק נטור ונבהאן מכאווי.

כניסתנו לכפרים הלא-מוכרים התאפשרה הודות לעזרתה של המועצה לכפרים לא-מוכרים ובראשה ג'אבר אבו-כף ומחליפו חסין אל-רפאייעה, וכן סעיד אבו-סמור, שיצר לנו את הקשר עם אנשי מפתח בכפרים הלא-מוכרים, ויועצה האסטרטגי של המועצה ד"ר עמאר אל-הוזייל. אנו מודים לחברי המועצה על עזרתם בביצוע המחקר.

תודה לחברי ועדת ההיגוי אשר תרמו מזמנם, הגיעו לפגישות הוועדה, נתנו לנו משוב בשלבי המחקר השונים והעמידו לרשותנו את הידע שלהם בתחום.

תודה לד"ר אילנה בלמקר, לד"ר נטליה בילנקו ולליאורה שחר ומרסל סדובסקי, כולן מלשכת הבריאות מחוז דרום, אשר האירו עינינו בכל הקשור לשירותי בריאות לאוכלוסייה הבדואית בנגב, והיו מעורבות ותומכות בכל הקשור למחקר זה.

לא נוכל שלא להזכיר כאן את ציפי וד"ר מיכאל קרפלוס שמקדישים את זמנם לקידום השירותים לאוכלוסייה הבדווית, והיו מלווים פעילים של מחקר זה.

המרכז לחקר החברה הבדווית והתפתחותה באוניברסיטת בן-גוריון היה שותפנו למחקר בעת שפעל תחת ניהולו של פרופ' עליאן אל-קרינאווי. אנו מודים למרכז ולהילה יוגב על העזרה שהגישו לנו בכל עת שהיינו זקוקים לה.

ברצוננו לומר תודה חמה לעובדות עבודת השדה הקשה במחקר זה - למראיינות הבדויות שעבדו ללא ליאות בחום ובקור, ולרכזות: ראוייה אבו רביע ורינה אלקובי.

לבסוף תודה לעמיתינו שעובדים או עבדו במכון: לד"ר חאלד אבו-עסבה, אשר היה שותף במידה רבה ליוזמה מחקרית זו וליצירת הקשר הראשון בין מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל לבין האוכלוסייה הבדווית. לגבי מרים כהן-נבות, על תרומתה בהוצאת היוזמה לדרך ועל הסיוע בהכנת הדוח; לווציסלב קונסטנטינוב על ניתוח הנתונים הקשורים לבני הנוער. ליעל הימלבלאו ולחן צוק-תמיר מחליפתה בניהול יחידת עבודת השדה במכון. לנוגה נצר שעבדה ביחידה זו וריכזה את עבודת השדה של המחקר. תודה לבלהה אלון על עבודת העריכה של הדוח, וללסלי קליינמן על הבאתו לדפוס.

תוכן עניינים

1	א. מבוא
2	ב. אוכלוסיית המחקר ושיטת איסוף הנתונים
2	1. אוכלוסיית המחקר
2	2. המדגם ושיטת הדגימה
4	3. מהלך המחקר
5	4. כלי המחקר
8	חלק א': מאפיינים משפחתיים של ילדים ובני נוער בדוויים
8	1. הרכב המשפחות של הילדים ובני הנוער הבדוויים
9	2. המצב הבריאותי של ההורים
9	3. תעסוקה בקרב הורים בדוויים
9	3.1 העיסוק העיקרי של האבות
10	3.2 אבות שאינם עובדים תמורת שכר
11	3.3 עבודת אמהות תמורת שכר
12	4. המצב הכלכלי של ילדים ובני נוער במשפחות בדוויות
13	5. סביבת המגורים
14	6. בריאות: מצב בריאות, שימוש בשירותי בריאות ושביעות רצון
14	6.1 מצבם הבריאותי של הילדים ובני הנוער, לפי הערכת האמהות
15	6.2 היכרות עם שירותי בריאות ושימוש בהם
17	6.3 הקשר עם שירותי הבריאות הכלליים והיבטים של שביעות רצון מהשירות והטיפול הניתנים
19	6.4 שירותי הבריאות הנחוצים למשפחות בסביבת המגורים
20	7. שירותים פסיכו-סוציאליים וצורך במידע
20	7.1 הקשר של המשפחות עם השירותים הפסיכו-סוציאליים וצורכי מידע
22	7.2 היכרותם של בני הנוער ביישובים המוכרים עם נותני שירותים פסיכו-סוציאליים
24	8. רשתות תמיכה חברתיות של האם
24	9. סיכום מאפייני הרקע של הילדים ובני הנוער הבדוויים
26	חלק ב': חינוך ופנאי
26	1. רקע
26	2. לימודים
26	2.1 לימודים - גילאי לידה עד 5
29	2.2 לימודים בבית-ספר יסודי (גילאי 6-11)
34	2.3 לימודים בבית-ספר על-יסודי ותעסוקה בקרב בני נוער גילאי 12-17 ביישובים המוכרים
39	2.4 היבטים של שביעות רצון של האמהות מבית-הספר ומיחס הצוות כלפי הילדים ובני הנוער
40	3. פעילויות פנאי
40	3.1 השתתפות בחוגים בקרב ילדים בני 3-11, וסיבות מדוע ילדים אינם נשלחים לחוגים
41	3.2 בני נוער ביישובים המוכרים המשתתפים בחוגים ובפעילויות פנאי, וסיבות לאי-השתתפות

43	3.3 צורך במקומות בילוי נוספים/אחרים לפי דיווח האמהות
43	3.4 דיווח על התנהגויות סיכון בקרב בני הנוער לפי דיווח האמהות
44	4. סיכום הממצאים המרכזיים בנושאי חינוך ופנאי
44	4.1 חינוך
45	4.2 פנאי
47	ביבליוגרפיה
49	נספח א : מקדמי הניפוח

רשימת לוחות

4	לוח 1 : מדגם הילדים בפועל, לפי סוג יישוב
4	לוח 2 : מדגם בפועל של ילדים ובני נוער ללא צרכים מיוחדים, לפי גיל וסוג יישוב
8	לוח 3 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של משפחות הילדים ובני הנוער הבדוויים, לפי סוג יישוב
9	לוח 4 : אחוז הילדים שהוריהם סובלים ממגבלה, נכות או מחלה כרונית המונעת מהם לתפקד במידה כלשהי
10	לוח 5 : אחוז הילדים שאבותיהם מועסקים תמורת שכר והעיסוק העיקרי של האב, לפי סוג יישוב
11	לוח 6 : סיבות לכך שהאב לא עובד מחוץ לבית תמורת שכר, לפי סוג יישוב
11	לוח 7 : סיבות לאי-עבודה תמורת שכר בקרב אמהות, לפי סוג יישוב
12	לוח 8 : המצב הכלכלי של ילדים ובני נוער במשפחות בדוויות לפי סוג יישוב
13	לוח 9 : לילדים אין מקום בביתם לחפצים אישיים, למשחק ולמשחק משותף עם חברים, לפי גיל הילדים וסוג יישוב
14	לוח 10 : אחוז הילדים שאמותיהם דיווחו על בעיה סביבתית בשכונת המגורים, לפי סוג יישוב
14	לוח 11 : אחוז הילדים שאמותיהם דיווחו כי אין לילדיהן מקום בטוח לשחק בו בקרבת הבית וכי הן מודאגות בזמן היציאה מהבית, לפי גיל ילדיהן וסוג יישוב
15	לוח 12 : הערכת האמהות את מצב הבריאות של ילדיהן, לפי גיל הילדים וסוג יישוב
17	לוח 13 : שימוש הילדים בשירותי בריאות - באופן כללי ומחוץ ליישוב המגורים, לפי סוג יישוב
18	לוח 14 : אחוז הילדים שאמותיהם דיווחו על בעיות בקבלת שירותי הבריאות הכלליים (מתוך המשתמשות בשירותי בריאות בשביל ילדיהן), לפי סוג יישוב
18	לוח 15 : טיב הקשר בין האמהות לבין נותני שירותי הבריאות, לפי סוג יישוב

- 19 לוח 16 : אחוז הילדים שאמותיהם שבעות רצון מהשירות והטיפול שהילדים מקבלים בשירותי הבריאות הכלליים, לפי גיל וסוג יישוב
- 20 לוח 17 : שירותי בריאות לילדים שהאמהות מעוניינות שיהיו או שיתווספו באזור המגורים, לפי סוג יישוב
- 21 לוח 18 : קשר עם העו"ס, במהלך חצי השנה האחרונה, לצורך קבלת ייעוץ או סיוע בעבור הילדים, לפי סוג יישוב
- 22 לוח 19 : אחוז הילדים שאמותיהם דיווחו שהן זקוקות למידע בנושאי לימודים, פעילויות פנאי וייעוץ בענייני משפחה, לפי גיל ילדיהן וסוג יישוב
- 23 לוח 20 : הקשר של בני הנוער ביישובים המוכרים עם שירותים חברתיים, בסך-הכל ולפי מין וגיל
- 23 לוח 21 : צרכי מידע בקרב בני הנוער ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מין וגיל
- 24 לוח 22 : אנשים שהאם מדווחת שעוזרים לה, לפי סוג יישוב
- 27 לוח 23 : ילדים גילאי 3-5 המבקרים במסגרת לימודית כלשהי, לפי גיל וסוג יישוב
- 28 לוח 24 : אמהות של ילדים בגיל שנתיים ומעלה המעוניינות כי ילדיהן ילכו לגן, וסיבות בעטיין הילדים אינם נשלחים אליו, לפי סוג יישוב
- 28 לוח 25 : מרחק המסגרת החינוכית מהבית, לפי סוג יישוב
- 29 לוח 26 : שביעות הרצון מהמתרחש בגן, מבין המבקרים בו, לפי סוג יישוב
- 29 לוח 27 : שביעות רצון מהתנאים הפיזיים בגן, לפי סוג יישוב
- 30 לוח 28 : אופן ההגעה של התלמיד לבית-הספר, לפי סוג יישוב
- 30 לוח 29 : תפיסת האם את ההישגים הלימודיים של ילדיה, לפי סוג יישוב
- 31 לוח 30 : תלמידים גילאי 6-11, המתקשים במקצועות לימוד נבחרים, לפי סוג יישוב
- 31 לוח 31 : מספר מקצועות בהם נכשלו התלמידים, לפי סוג יישוב
- 32 לוח 32 : קבלת עזרה בלימודים בקרב תלמידים, בגיל 6-11, לפי סוג יישוב
- 33 לוח 33 : מדדים לקשר של ההורים עם בית-הספר, לפי סוג יישוב
- 34 לוח 34 : העיסוק העיקרי של בני נוער בדוויים בגיל 15-17 ביישובים המוכרים, בהשוואה לבני נוער ערבים ולבני נוער יהודים באותו גיל, בסך-הכל ולפי מין
- 36 לוח 35 : הגדרה עצמית של הישגים בלימודים על-ידי תלמידים ביישובים המוכרים בהשוואה לתלמידים יהודים וערבים בארץ
- 36 לוח 36 : תלמידים ביישובים המוכרים המתקשים במקצועות לימוד נבחרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל

- לוח 37 : מספר מקצועות בהם נכשלו התלמידים ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל 37
- לוח 38 : קבלת עזרה וצורך בעזרה בלימודים בקרב התלמידים ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל 38
- לוח 39 : תחושת ניכור כלפי בית-הספר בקרב תלמידים ביישובים המוכרים בהשוואה לתלמידים יהודים ולתלמידים ערבים בארץ 39
- לוח 40 : תחושת ניכור כלפי בית-הספר בקרב תלמידים ביישובים המוכרים, לפי מגדר וגיל 39
- לוח 41 : דיווח האמהות על שביעות רצון מהיבטים שונים של בית-הספר, לפי גיל ילדיהן וסוג יישוב 40
- לוח 42 : ילדים שהשתתפו, בחודש האחרון, בחוגים או בפעילויות פנאי מאורגנות, לפי גיל וסוג יישוב 40
- לוח 43 : אמהות אשר דיווחו על רצון לשלוח את ילדיהן לחוגים או למסגרות אחרות לשעות הפנאי וסיבות בעטיין הילדים לא נשלחו, לפי גיל הילדים וסוג יישוב 41
- לוח 44 : פעילויות פנאי בקרב בני הנוער, ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל 42
- לוח 45 : סיבות לאי-השתתפות בפעילויות פנאי של בני נוער בדוויים ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל 42
- לוח 46 : צורך במקומות אחרים או נוספים לבילוי עם ילדים בשעות הפנאי, ופירוט המקומות הדרושים, לפי סוג יישוב 43
- לוח 47 : דיווח האמהות על בעיות משמעותיות בהתנהגות בני הנוער, לפי סוג יישוב 44

א. מבוא

האוכלוסייה הבדווית בישראל היא חלק מהמיעוט הערבי ובעלת ייחוד תרבותי, היסטורי, חברתי ופוליטי, המבדיל בינה לבין קבוצות המשנה האחרות. בנגב מונה האוכלוסייה הבדווית כ-130,000 נפש: כ-60% מתגוררים ב-7 יישובי קבע, שאחד מהם, רהט, הוכרז כעיר ביולי 1994 וכל היתר במעמד של מועצות מקומיות (לקיה, תל-שבע, כסייפה, ערעהר בנגב, חורה ושגב-שלום);¹ כ-40% מתגוררים ב-45 יישובים זעירים או גדולים יותר, על-פני צפון-מזרח הנגב, מחוץ ליישובי הקבע (היישובים הלא-מוכרים). אי לכך, ביישובים אלה אין בנמצא חיבור לרשת החשמל והמים, מערכת ביוב ופינוי אשפה, הבנייה היא בלתי-חוקית והספקת השירותים הציבוריים, אם קיימת, דלה מאוד.

המעבר המהיר והרב-ממדי להתיישבות הקבע, שחוותה האוכלוסייה הבדווית, מלווה בסימני מצוקה. יישובי הבדווים מדורגים באשכול הנמוך ביותר מבחינת הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, ובראש מוקדי האבטלה במדינת ישראל (Jakubowska, 2000).

האוכלוסייה הבדווית צעירה מאוד. הילדים ובני-הנוער גילאי 0-17 ביישובים המוכרים מהווים 60.9% מסך-כל אוכלוסיית היישובים הללו, וביישובים הלא-מוכרים הם מהווים 57.9%, וזאת בהשוואה ל-34.2% מהילדים ובני-הנוער מכלל האוכלוסייה בישראל (השנתון הסטטיסטי לבדווים בנגב, 2003). אם בעבר מבנה הגיל הצעיר תמך בכלכלת המשפחה, הרי שהחשיפה לתרבות המערב ולחינוך מערבי הובילה לשני תהליכים מקבילים: האחד, יציאת הילדים ממעגל הייצור וכניסתם למעגל הצריכה. כלומר, לא זו בלבד שהתרומה שתרמו ילדי הבדווים לכלכלת המשפחה ירדה במהירות, אלא שגם הנטל הכלכלי שלהם הולך וגדל (מאיר ובן-דוד, 1994); השני, תלות גוברת והולכת בשירותים הציבוריים שמספקת המדינה (Meir, 1990).

המודעות לקשיים איתם מתמודדות המשפחות הבדוויות, מחד, והיעדר מידע מקיף ואמין על קשיים אלו, מאידך, הולידו את הצורך בקיומו של מחקר על ילדים ובני נוער בדווים בגיל לידה עד 17, החיים ביישובים המוכרים וביישובים הלא-מוכרים בנגב. כמו-כן, במחקר זה הושם דגש על מתן ביטוי לרצונות ולהעדפות האוכלוסייה בנוגע לפיתוח שירותים. לאור הייחודיות של התרבות הבדווית יש חשיבות מכרעת בהבנת תפיסות האוכלוסייה את הבעיות, המענים הרצויים ודרכים מועדפות לקבל שירותים, וזאת, כדי שהשירותים שיפותחו יהיו אפקטיביים ויענו בצורה מרבית על צרכי האוכלוסייה.

המחקר עליו אנו מדווחים כאן כלל גם את אוכלוסיית הילדים עם הצרכים המיוחדים בקרב הבדווים בנגב. מערך המחקר, הדגימה ועבודת השדה נעשו במשולב. דוח נפרד על הילדים עם צרכים מיוחדים הופק במקביל לדוח זה ויצא לאור (שטרוסברג ואחרים, 2008).

¹ לקראת סוף תקופת איסוף הנתונים (בשנת 2004), הוחל בהקמת המועצה האזורית אבו-בסמה, המאגדת בתוכה את היישובים הבאים: אבו קרינאת, אום בטין, אל סייד, ביר הדאג', דריג'את, מולדה, מכחול, קסר א-סר, תרביץ-א-צאנע, המונים כ-25,000 תושבים.

בשנים האחרונות התפרסמו מחקרים נוספים הנוגעים בתחומים שונים בהם עוסק המחקר הנוכחי ובהם: מאפייני עוני, חינוך ותעסוקה בחברה הבדווית בנגב (יניב, 2009; אבו-בדר וגוטליב, 2008); מצבם הבריאותי של ילדים ובני נוער בדווים (דוח משרד הבריאות, 2008; רופאים לזכויות אדם, 2008); ונושאי חינוך (וורגן ולוטן, 2007; אבורביעה-קוידר, 2006).

בחלק א' של הדוח הנוכחי מוצגים ממצאים על כלל אוכלוסיית הילדים ובני הנוער הבדווים (עם צרכים מיוחדים וללא צרכים מיוחדים). בחלק ב' מוצגים ממצאים על הילדים ובני הנוער ללא צרכים מיוחדים. חשוב לציין, כי כל הנתונים בדוח מתייחסים לאחוז הילדים ולא לאחוז המשפחות, בשל אופי המדגם ושיטת שקלול הנתונים (ראה נספח א).

מטרת המחקר היא לספק מידע כוללני על מצבם של ילדים ובני נוער בדווים בנגב, בתחומי החינוך, הבריאות והרווחה כבסיס לפיתוח שירותים בעבור אוכלוסייה זו, בהתחשב בתרבות הבדווית, בפיזור הגיאוגרפי ובמעמד המוניציפלי של היישובים הבדווים. באופן ספציפי, נועד המחקר:

- ♦ לבחון את הצרכים של ילדים ובני נוער בדווים שגרים בנגב, תוך התמקדות במצבי סיכון וקשיים העולים במערכת החינוך ובעיות בריאות.
- ♦ ללמוד על השירותים הקיימים המיועדים לטיפול במצבי סיכון אלה, הן מבחינת היקפם והן מבחינת מתן השירות, על דפוסי השימוש בשירותים ועל המידה בה השירותים הקיימים עונים על צורכי הילדים והנוער.
- ♦ לתת ביטוי לתפיסות האוכלוסייה לגבי צורכי הילדים והנוער, דרכי התמודדות רצויות ומענים מועדפים ממערכת השירותים.
- ♦ ללמוד על המכשולים על השימוש בשירותים הקיימים, על הקשיים בפיתוח שירותים ועל הגורמים לעיכוב בפיתוח שירותים.

ב. אוכלוסיית המחקר ושיטת איסוף הנתונים

1. אוכלוסיית המחקר

ילדים בדווים מגיל לידה עד גיל 17 (כולל) הגרים עם משפחותיהם. לצורך עריכת המחקר נבנו שני מדגמים, האחד של ילדים ללא צרכים מיוחדים והאחר של ילדים עם צרכים מיוחדים.

2. המדגם ושיטת הדגימה

הדגימה היתה דו-שלבית:

שלב א': דגימת אמהות

נדגמו 1,020 אמהות לילדים בגיל 0-17. דגימת האמהות נעשתה בנפרד ביישובי הקבע של הבדווים בנגב וביישובים הלא-מוכרים:

- ביישובי הקבע נדגמו האמהות באמצעות דגימה מקרית שיטתית של בתים המסומנים במפות היישובים. ברהט ובתל-שבע (שני היישובים הגדולים ביותר) נערכו שני סבבים של דגימה בשל ריבוי בתים שסומנו במפה, אך בשטח התברר כי הם עדיין לא נבנו או לא אוכלסו. בשאר היישובים

הדגימה בוצעה רק לאחר בירור מעמיק עם נציגי המועצה באשר לבתים המאוכלסים ביישוב. בבתיים בהם הייתה יותר מאם אחת נדגמה אחת מהן באופן אקראי. בסך-הכל נדגמו 606 אמהות משבעה יישובי הקבע. אחוז ההיענות ביישובים המוכרים מגיע לכ-70%, ונובע בעיקר מאי ההתאמה בין מפות היישובים לבין המציאות בשטח, שכן מספר הסירובים הכולל איננו רב.

- ביישובים הלא-מוכרים נדגמו אמהות בשיטה של מדגם מכסות לא הסתברותי על פי מיפוי ריכוזי משפחות בכפר שניתן על-ידי איש קשר מהכפר. האמהות רואיינו בהתאם לזמינותן תוך הקפדה לכלול אמהות מכל המשפחות המתגוררות ביישוב. במשפחות פוליגמיות נדגמה אם אחת אקראית. סירובים בודדים בלבד נרשמו בזכות הכנת הכפר לביצוע הראיונות על-ידי המועצה לכפרים לא-מוכרים, שתי"ל או ליווי המראיינות על-ידי איש קשר מטעמם. בסך-הכל נדגמו 414 אמהות מ-10 כפרים לא-מוכרים.² כפרים אלה נדגמו מתוך כלל 45 הכפרים הלא-מוכרים בנגב לפי שכבות גודל היישוב, מיקומו ורמת השירותים.

שלב ב': דגימת ילדים

מדגם האמהות סיפק מידע על מאפיינים משפחתיים של 4,855 ילדים, מהם נדגמו 1,314 ילדים ובני נוער בדווים (809 המתגוררים ביישובים המוכרים ו-505 המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים). דגימת הילדים, עד 2 ילדים במשפחה, נערכה על-ידי הסוקרת בהתאם לעקרונות הבאים:

- אם לאם יש ילד אחד ללא צרכים מיוחדים הוא נכלל במדגם הילדים ללא צרכים מיוחדים.

- אם לאם יש כמה ילדים ללא צרכים מיוחדים, נדגם אחד מהם באופן אקראי לצורך הכללתו במדגם. אם הילד הנדגם היה בגיל 12-17, הוא גם רואיין.

- אם לאם יש ילד אחד עם צרכים מיוחדים הוא נכלל במדגם הילדים עם צרכים מיוחדים.

- אם לאם יש שני ילדים עם צרכים מיוחדים, נכללו שניהם במדגם הילדים עם הצרכים המיוחדים, ולא נדגם ילד ללא צרכים מיוחדים.

- אם לאם יש יותר מ-2 ילדים עם צרכים מיוחדים, נדגמו שניים מהם באופן אקראי.

חשוב לציין כי הדגימה וכל הראיונות ביישובים הלא-מוכרים התבצעו בראשית ההיערכות להקמתה של המועצה האזורית אבו-בסמה, המאגדת בתוכה את היישובים הבאים: אבו קרינאת, אום בטין, אל סייד, ביר הדאגי, דריג'את, מולדה, מכחול, קסר א-סר, תרביץ-א-צאנע, המונים כ-25,000 תושבים.

בלוח 1 מובאים נתוני המדגם בפועל, כולל מידע על מספר הילדים ללא צרכים מיוחדים והילדים עם הצרכים המיוחדים לפי סוג יישוב. זאת משום, שחלק אי של הדוח כולל מאפיינים משפחתיים של ילדים ובני נוער בדווים משני המדגמים. מאחר שחלק בי של הדוח כולל את אוכלוסיית הילדים ללא הצרכים המיוחדים בלבד, מוצגים בלוח 2 נתוני המדגם בפועל של ילדים אלה, לפי גיל וסוג יישוב.

² ואדי-אל-נעם, ג'אסר-אל-סר, אל-עירה, תל-עראד, אל-זרנוק, רח'מה, אל-סר, חאשם-זאנה, מסעדיה, אום-בטין

לוח 1: מדגם הילדים בפועל, לפי סוג יישוב

סך-הכל משפחות	סך-הכל ילדים	ילדים ללא צרכים מיוחדים	ילדים עם צרכים מיוחדים
1,020	1,314	926	388
606	809	566	243
414	505	360	145

לוח 2: מדגם בפועל של ילדים ובני נוער ללא צרכים מיוחדים, לפי גיל וסוג יישוב

סך-הכל	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים
926	566	360
450	213	237
257	166	91
219	187	32

כל המידע על אודות בני הנוער כולל רק את המתגוררים ביישובים המוכרים. ביישובים הלא-מוכרים ייצוג בני הנוער היה לקוי בשל קשיי הדגימה: רק 32 אמהות לבני נוער; כמו-כן, רואיינו 19 בני נוער בלבד. היה קושי לראיין את בני הנוער ביישובים הלא-מוכרים עקב שתי סיבות עיקריות: האחת, בני הנוער לומדים בבתי-ספר מרוחקים ממקום מגוריהם וחוזרים ליישוב בשעות אחר-הצהריים, ואילו אחרים עובדים עד שעות הערב והמראיינות לא יכלו לראיין בשעות אלה (ראו בהמשך); השנייה, היו מקרים בהם אמהות של בני נוער אשר נשרו מבית-הספר לא ידעו לדווח היכן הם נמצאים, ולא הייתה אפשרות לאתר אותם.

3. מהלך המחקר

ביצוע הדגימה של האמהות ושל הילדים נעשה בשטח על-ידי המראיינות, סטודנטיות בדוויות מהנגב, שעברו הכשרה והדרכה מיוחדת לצורך תפקידן הן כדוגמות והן כמראיינות.

הראיונות עם האמהות התבצעו פנים-אל-פנים בביתה של האישה. עבודת השדה של הסקר כולו כללה ראיונות ביחס ל-1,314 ילדים (עם צרכים מיוחדים ובלי צרכים מיוחדים) והתבצעה במהלך התקופה יולי 2003 - יולי 2005.

תקופת עבודת השדה התארכה עקב האתגרים המיוחדים שהציב ביצוע מחקר מסוג זה:

- ♦ מאחר שמדובר בריאיון אמהות, היה צורך לגייס נשים בלבד כמראיינות, דבר שהצריך היערכות מיוחדת. לדוגמה, המראיינות היו צריכות לצאת בקבוצה כדי לראיין את האמהות. שכיח היה המצב שבו על המראיינת היה לקבל את הסכמת משפחתה לסוג העבודה שהיא עושה, לקביעת המקומות והשעות בהן היא יכולה לעבוד, ובמקרים מסוימים אף צירפו אליה בני משפחה מלווים. מגבלה נוספת הייתה שהמראיינות אינן חופשיות להיכנס לכל כפר עקב מוצאן השבטי (בני שבט שנמצא ביריבות עם שבט אחר אינם יכולים להיכנס לתחומם).
- ♦ החברה הבדווית היא חברה מסורתית סגורה. רגישות וחשדנות קיימות בה לגבי כניסת זרים לתחומי הכפרים, במיוחד בכפרים הלא-מוכרים, ובדאי שחל איסור על הנשים לשוחח עם נשים זרות ולספר על עצמן. על כן, נדרשה עבודת הכנה נרחבת לפני הכניסה לכפר. לקראת ביצוע

הראיונות יצר צוות המחקר קשר עם המנהיגות המקומית בכפר והשיג את שיתוף הפעולה שלהם על מנת שיידעו את התושבים על אודות ביצוע המחקר, יעודדו ויאשרו להם להיענות לסוקרות. מצוות המחקר נדרשה עבודת הכנה ארוכה כדי להבין את מערך הכוחות הפועלים בשטח ולזהות את אנשי המפתח הרלוונטיים בכל מקום, תוך לקיחה בחשבון של יריבויות בין-שבטיות ובין חמולות שונות בכפר. בנוסף, פעמים רבות נדרשה הסכמת הבעל לריאיון האשה.

- ♦ הניידות בשטח הציבה אתגרים מיוחדים מאחר שלא קיימת כלל תחבורה ציבורית בתוך היישובים הבדווים ואליהם, ובכפרים הלא-מוכרים אף אין דרכים סלולות. קשיי הנגישות אלצו את צוות עבודת השדה להתארגן בנסיעות קבוצתיות של המראיינות ברכב מיוחד, שמסוגל לנוע בדרכים מסוג זה, עם נהג מקומי שמכיר דרכים אלה ואת אופן הנהיגה וההתמצאות בהם. לכך נוספו תנאי מזג האוויר: חום קיצוני בקיץ וגשמים ובוץ בעונת החורף שגרמו לתנאי עבירות קשים ברכב וברגל.
- ♦ ביישובי הקבע הבדווים אין כתובות והמראיינות היו צריכות לאתר את הבתים שעלו במדגם על פי מפות היישובים שבהם מסומנים המגרשים. זיהוי הבתים דרש מיומנות של התמצאות במקום ולקח זמן.
- ♦ במהלך הריאיון עצמו קשה היה להשיג תנאים של פרטיות: בני משפחה וילדי המראיינת הסתובבו בשטח ופעמים רבות הריאיון הופסק לצורך ביצוע תפקידיה השוטפים של המראיינת. משך הריאיון התארך גם מאחר שמטעמי נימוס המקובלים בחברה הבדווית המראיינות השתתפו במנהגים המקומיים של אירוח - טקסי קפה, תה, כיבוד וכדומה.

4. כלי המחקר

(1) **שאלון מאפיינים משפחתיים**, שאלון לאמהות לילדים עם צרכים מיוחדים ובלי צרכים מיוחדים שאסף נתונים על המשפחה בתחומים הבאים:

- פרטים על ילדים: גיל, מין, עיסוק עיקרי וסינון ילדים עם צרכים מיוחדים.
- מאפייני האם והאב: השכלה, תעסוקה ומצב בריאות.
- מצב כלכלי ותנאי דיור של המשפחה.
- שימוש בשירותי בריאות ובשירותים פסיכו-סוציאליים.

(2) **שאלון על אודות ילדים בגיל לידה עד 5, שאלון לאמהות האוסף נתונים הקשורים לילדים בתחומים הבאים:**

- מצב בריאותי, ביקור בתחנות לבריאות המשפחה ושביעות רצון משירותי הבריאות הכלליים.
- היקף הילדים המבקרים במסגרת חינוכית כלשהי, נגישות המסגרת לסביבת המגורים ושביעות רצון של האמהות מהחינוך והטיפול שמקבלים ילדיהן.
- השתתפות בפעילויות פנאי בקרב ילדים בגיל 3-5 ומקומות בילוי נחוצים.

(3) **שאלון על אודות ילדים בגיל 6-11, שאלון לאמהות האוסף נתונים הקשורים לילדים בתחומים הבאים:**

- מצב בריאותי ושביעות רצון משירותי הבריאות הכלליים.
- מצב לימודי, הישגים, קבלת עזרה בלימודים והיבטים של שביעות רצון מבית-הספר.

- פעילויות פנאי, סיבות לאי-השתתפות ותיאור מקומות בילוי נחוצים.

4) **שאלון לבני נוער בגיל 12-17**, הכולל התייחסויות לנושאים הבאים :

- מצב בריאותי ושימוש בשירותי בריאות.
- מצב לימודי, קבלת סיוע בלימודים, היעדרויות ותחושת ניכור כלפי בית-הספר.
- קשר עם נותני שירותים וצורכי מידע.
- פעילויות פנאי.

5) **שאלון על אודות גילאי 12-17 לאמהות**, הכולל התייחסויות לנושאים הבאים :

- מצב בריאותי ושביעות רצון משירותי הבריאות הכלליים.
- היבטים של שביעות רצון וקשר עם בית-הספר.
- העדפות של מקומות בילוי נחוצים.

6) **שאלון על אודות ילד עם צרכים מיוחדים** (שתי גרסאות : האחת, לילדים בגיל לידה עד 4 ; האחרת, לילדים בגיל 5-17), האוסף נתונים מהאמהות בתחומים הבאים :

- מצבו הבריאותי והתפקודי של הילד.
- שימוש בשירותים וציוד בעבור הילד וצרכים לא מסופקים.
- מסגרות חינוכיות ואחרות בהן נמצא הילד והתאמתן למגבלותיו.
- השלכות הטיפול בילד על המשפחה.

7) **סקר נותני שירותים** באמצעות שאלון מובנה למחצה. הסקר נועד לבחון את מאפייני השירותים הקיימים לרשות המשפחות והילדים באוכלוסייה הבדווית, דרכי פעולה, וכן את הערכת מנהלי השירותים לגבי בעיות וקשיים במתן שירות והצעדים העיקריים הדרושים לפיתוח שירותים מתאימים.

הסקר התבצע בקרב נותני שירותים ברמה המחוזית, בעיקר, אך גם ברמה הארצית. בין המראיינים נכללו :

בנושאי רווחה

- מנהל מחוז דרום במשרד העבודה והרווחה
- מפקח על המגזר הבדווי - משרד העבודה והרווחה
- מנהלי מחלקות לשירותים חברתיים ב-4 רשויות מקומיות
- מנהל יחידה לקידום נוער ומתאמת טיפול נוער בעירייה

בנושאי בריאות

- רופאת מחוז דרום - משרד הבריאות
- אחות מפקחת מחוז דרום - משרד הבריאות
- אחות מפקחת אזורית - מחוז דרום (בסיוע שערכנו) - משרד הבריאות

- אחיות טיפת-חלב (ביישוב מוכר וביישוב לא-מוכר)
- מנהל מחוז שירותי בריאות כללית - מחוז דרום
- מנהל מרפאה ביישוב מוכר
- דיקנית הפקולטה למדעי הבריאות - אוניברסיטת בן-גוריון

בנושאי חינוך

- מפקחת גני ילדים מטעם הרשות לחינוך בדווי
- מנהל גן ביישוב לא-מוכר
- מנהלי בתי-ספר ב-3 יישובים מוכרים וב-2 יישובים לא-מוכרים
- קצין ביקור סדיר ברשות לחינוך בדווי
- מנהלי 2 מחלקות חינוך

הדוח הנוכחי מחולק ל-2 חלקים: בחלק הראשון מוצגים מאפיינים משפחתיים של כלל הילדים ובני-הנוער הבדווים שנכללו במחקר (גם אם יש להם צרכים מיוחדים), ודפוסי השימוש בשירותי הבריאות ובשירותים פסיכו-סוציאליים; בחלק השני מוצגים נתונים בנושאי לימודים ופנאי המתייחסים לילדים ללא צרכים מיוחדים בלבד, לפי קבוצות גיל. הנתונים המתייחסים לבני הנוער כוללים, כאמור, מידע רק על מי שמתגוררים ביישובים המוכרים.

חלק א'

מאפיינים משפחתיים של ילדים ובני נוער בדוויים

חלק זה של הדוח סוקר מאפיינים סוציו-דמוגרפים של כלל משפחות הילדים ובני הנוער שנכללו במחקר, וכן נושאי תעסוקה, בריאות ההורים ומצב כלכלי. עוד נבחנו בחלק אי היכרות, שימוש וצרכים בלתי מסופקים בשירותי הבריאות ובשירותים הפסיכו-סוציאליים. האמהות ובני הנוער נשאלו גם על צורכי מידע שונים. סוגיה נוספת שנבנתה היא רשתות התמיכה החברתיות של האמהות. לבסוף, עוסק חלק זה בנושאים הקשורים לסביבת המגורים.

1. הרכב המשפחות של הילדים ובני הנוער הבדוויים

בלוח 3 מוצג הרכב המשפחה של הילדים ובני הנוער הבדוויים. הילדים ובני הנוער חיים במשפחות גדולות - 6.8 ילדים בממוצע, לעומת 3.0 ילדים בממוצע באוכלוסייה הערבית, ו-2.2 ילדים בממוצע באוכלוסייה היהודית (ילדים בישראל שנתון סטטיסטי, 2006).

לוח 3: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של משפחות הילדים ובני הנוער הבדוויים, לפי סוג יישוב (באחוזים)

סך-הכל	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים	
6.8	7	6.5	מספר ממוצע של ילדים*
4	4	4	חיים במשפחות חד-הוריות ²
58	58	58	סך-הכל הורים קרובי משפחה
28	27	30	נישואי בני דודים מדרגה ראשונה
27	26	27	נישואי בני דודים מדרגה שנייה
38	32	48	משפחות פוליגמיות*
17	15	21	השכלת אב (באחוזים)* לא למד כלל
35	36	37	בית-ספר יסודי/חטיבת ביניים
26	29	24	בית-ספר תיכון ללא בגרות
14	14	16	בית-ספר תיכון עם בגרות מלאה/חלקית
5	7	3	השכלה על-תיכונית/אקדמית
39	34	48	השכלת אם (באחוזים)* לא למדה כלל
40	39	42	בית-ספר יסודי/חטיבת ביניים
10	13	5	בית-ספר תיכון ללא בגרות
9	10	6	בית-ספר תיכון עם בגרות מלאה/חלקית
3	4	0	על-תיכונית/אקדמית

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

¹ משפחה מוגדרת כאם וילדיה

² משפחה חד-הורית הוגדרה כאם לילדים שחיה עם ילדיה בלבד

ארבעה אחוזים מהילדים ובני הנוער חיים במשפחות חד-הוריות. ל-58% מהילדים יש הורים שהם קרובי משפחה; 28% מהילדים חיים במשפחות בהן ההורים הם בני דודים מדרגה ראשונה. כמו-כן, 38% מן הילדים חיים במשפחות פוליגמיות (משפחות בהן האב מקיים קשר נישואין עם כמה נשים). אחוז הילדים שחיים במשפחות פוליגמיות ביישובים הלא-מוכרים גבוה מזה שביישובים המוכרים (48%-ו-32%, בהתאמה).

רמת ההשכלה של הוריהם נמוכה; ל-17% מהילדים יש אבות שלא למדו כלל, ל-61% מהילדים יש אבות שלמדו עד בית-ספר תיכון אך ללא תעודת בגרות, ורק ל-19% מהילדים יש אבות שסיימו בית-ספר תיכון עם בגרות מלאה או רכשו השכלה על תיכונית/אקדמית. רמת ההשכלה של אמהות הילדים נמוכה מזו של האבות; אמותיהם של 39% מהילדים לא למדו כלל, ואמותיהם של 50% מהילדים למדו עד בית-ספר תיכון אך ללא תעודת בגרות.

שיעור הילדים ביישובים הלא-מוכרים שאמותיהם לא למדו כלל גבוה משיעור הילדים המתגוררים ביישובים המוכרים (48%-ו-34%, בהתאמה). מצב דומה ניתן לראות אצל אבות הילדים.

2. המצב הבריאותי של ההורים

אמהות הילדים נשאלו בנוגע למצב בריאותן ובנוגע למצבם הבריאותי של בעליהן (לוח 4). כעשירית מהילדים (11%) חיים במשפחות בהן לשני ההורים יש נכות או מחלה כרונית המקשה עליהם לתפקד בעבודה, בעבודות הבית או בטיפול בילדים. חמישית מהילדים חיים במשפחות בהן רק לאב מגבלה בריאותית כלשהי, 9% מהילדים חיים במשפחות בהן רק לאם מגבלה בריאותית כלשהי ויתר הילדים (60%) חיים במשפחות בהן שני ההורים בריאים.

לוח 4: אחוז הילדים שהוריהם סובלים ממגבלה, נכות או מחלה כרונית המונעת מהם לתפקד במידה כלשהי

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
10	11	11	שני ההורים סובלים ממגבלה בריאותית כלשהי
19	20	20	רק לאב יש מגבלה בריאותית
14	6	9	רק לאם יש מגבלה בריאותית
57	63	60	שני ההורים בריאים

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

3. תעסוקה בקרב הורים בדוים

3.1 העיסוק העיקרי של האבות

ל-53% מהילדים יש אבות העובדים כיום תמורת שכר (56% ביישובים המוכרים ו-48% ביישובים הלא-מוכרים) (לוח 5). אבותיהם של 44% מהילדים עובדים כעובדים מקצועיים בתעשייה/בנייה או כעובדים מקצועיים אחרים. בשכיחות נמוכה הרבה יותר נמצאים העיסוקים הבאים: עובדים בלתי

מקצועיים (21%), בעלי מקצועות חופשיים/טכניים (10%) ועובדי מכירות ושירותים (10%). רק מיעוט קטן עוסקים במקצועות אקדמיים, פקידותיים, מינהליים ובחקלאות.

לוח 5: אחוז הילדים שאבותיהם מועסקים תמורת שכר והעיסוק העיקרי של האב, לפי סוג יישוב

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל **53	
48	56		אבות שעובדים כיום תמורת שכר
			פירוט המקצועות (מתוך אבות העובדים כיום תמורת שכר)
1	4	3	אקדמיים
12	8	10	חופשיים/טכניים
1	4	3	מנהלים (מנהל עסקים, אחראי במועצה)
3	5	4	פקידים
			עובדי מכירות ושירותים (ספרות, מסחר, חנות, שירותי סיעוד,
11	10	10	ביטחון, חייל)
3	2	2	עובדים בחקלאות
45	43	44	עובדים מקצועיים בתעשייה/בנייה ועובדים מקצועיים אחרים
20	22	21	עובדים בלתי מקצועיים (פועל, איש תעסוקה, שומר)
1	2	2	אחר
1	5	2	לא יודעת

** $p < 0.05$ על-פי מבחן Chi square

3.2 אבות שאינם עובדים תמורת שכר

אבותיהם של כמחצית מהילדים (47%) לא עובדים תמורת שכר (44% ביישובים המוכרים ו-52% ביישובים הלא-מוכרים) (לוח 6). על פי דיווח האמהות, הסיבות העיקריות לכך הן בעיות בריאות (אבותיהם של 52% מהילדים אינם עובדים), קבלת הבטחת הכנסה (37%) ואי-הצלחה למצוא עבודה מתאימה (24%), או עבודה באזור המגורים (6%). אבותיהם של 6% מהילדים מעדיפים שלא לעבוד.

ביישובים המוכרים אחוז גבוה יותר של אבות אינם עובדים, לפי דיווח האם, משום שהם מקבלים הבטחת הכנסה (אבותיהם של 43% מהילדים לעומת אבותיהם של 30% מהילדים ביישובים הלא-מוכרים), בעוד שביישובים הלא-מוכרים אחוז גבוה יותר של אבות אינם מצליחים למצוא עבודה מתאימה (אבותיהם של 29% מהילדים לעומת אבותיהם של 20% מהילדים ביישובים המוכרים).

משך תקופת חוסר התעסוקה הממוצעת בקרב אבות המעוניינים לעבוד, עומד על 3.9 שנים.

לוח 6: סיבות לכך שהאב לא עובד מחוץ לבית תמורת שכר, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
52	44	**47	אבות שלא עובדים כיום תמורת שכר
			סיבות לכך שהאב לא עובד מחוץ לבית***
			(מתוך אבות שלא עובדים כיום תמורת שכר)
48	55	52	בעיות בריאות של האב
30	43	*37	מקבל הבטחת הכנסה
29	20	**24	לא מצליח למצוא עבודה שתתאים לו
			לא מצליח למצוא עבודה באזור המגורים/היעדר
6	7	6	תשתיות תעסוקה באזור המגורים
7	5	6	העדפה אישית (לא מעוניין לעבוד)
1	2	2	מחלה או מגבלה של אחד הילדים
0	1	1	סיבות נפשיות
1	0	**1	לימודים

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

** $p < 0.05$ על-פי מבחן Chi square

*** התשובות אינן מסתכמות ל-100%, משום שניתן היה לענות יותר מתשובה אחת

3.3 עבודת אמהות תמורת שכר

אמותיהם של מרבית הילדים (93%) אינן עובדות תמורת שכר (לוח 7). הסיבות העיקריות לכך שהן לא מחפשות עבודה תמורת שכר הן אישיות ותרבותיות: אמותיהם של 81% מהילדים שלא מחפשות עבודה השיבו כי "אין מי שיטפל בילדים", כאשר אמותיהם של 50% מהילדים השיבו כך כסיבה יחידה. סיבה זו שכיחה יותר בקרב אמהות לילדים צעירים: 82% בקרב אמהות לילדים בגיל 0-5, 86% בקרב אמהות לילדים גילאי 6-11 ו-68% בקרב אמהות לילדים גילאי 12-18. סיבות נוספות לאי-חיפוש עבודה הן: העדפה אישית (לא מעוניינת לעבוד) - 31%, לא מקובל שאישה תעבוד מחוץ לבית - 15%, בעיות בריאות של האם - 11%, וקושי למצוא עבודה מתאימה - 9%.

לוח 7: סיבות לאי-עבודה תמורת שכר בקרב אמהות, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
97	90	93	אמהות שאינן עובדות כיום תמורת שכר
			סיבות לכך שאמהות אינן מחפשות עבודה תמורת שכר (מתוך אמהות שלא עובדות ולא מחפשות עבודה)
79	82	81	אין מי שיטפל בילדים
24	36	*31	העדפה אישית (לא מעוניינת לעבוד)
18	12	**15	לא מקובל שאישה תעבוד מחוץ לבית
9	12	11	בעיות בריאות של האם
			לא מצליחה למצוא עבודה שתתאים לה/ לא מצליחה למצוא
11	9	9	עבודה באזור המגורים/היעדר תשתיות תעסוקה באזור המגורים
2	2	2	מקבלת הבטחת הכנסה
1	1	1	מחלה או מגבלה של אחד הילדים

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

** $p < 0.05$ על-פי מבחן Chi square

4. המצב הכלכלי של ילדים ובני נוער במשפחות בדויות

מצבן הכלכלי של משפחות הילדים קשה (ראה לוח 8). כמחצית מהילדים (45%) חיים במשפחות ללא מפרנס (בהשוואה ל-21% ממשקי הבית הערבים בהם יש ילדים עד גיל 17, ול-9% ממשקי הבית היהודיים) (הלמ"ס, 2005). דבר זה בא לידי ביטוי בתנאי החיים של משפחות הילדים: אמותיהם של 43% מהילדים מדווחות שהכנסות המשפחה אינן מספיקות לכיסוי רוב צורכי המשפחה, ורק 10% מדווחות שההכנסות מספיקות לרוב הצרכים או לכולם. עשרים ושמונה אחוזים מהילדים ביישובים המוכרים חיים במשפחות בהן אין לכל אחד מילדי המשפחה מקום להכין שיעורים או לשחק. כמו-כן, 10% מהילדים ביישובים המוכרים חיים במשפחות בהן אין מזרון או מיטה לכל אחד מהילדים.

מצבן הכלכלי של משפחות הילדים ביישובים הלא-מוכרים עוד פחות טוב ממצבן של המשפחות ביישובים המוכרים. שיעור הילדים החיים במשפחות ללא מפרנס גבוה יותר ביישובים הלא-מוכרים (51% לעומת 41% ביישובים המוכרים). כתוצאה מכך, ניכרים הבדלים בתנאי החיים של משפחות הילדים. האם מדווחת לגבי מחצית מהילדים ביישובים הלא-מוכרים כי ההכנסות לא מספיקות לרוב הצרכים, בהשוואה ל-39% מהילדים ביישובים המוכרים.

לוח 8: המצב הכלכלי של ילדים ובני נוער במשפחות בדויות¹ לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים	סך-הכל	
41	51	45	משפחות ללא מפרנס*
49	47	48	משפחות ללא מכוננית
הערכת מספיקות הכנסות המשפחה על-ידי האם* -			
סך-הכל			
11	8	10	- מספיקות לרוב הצרכים או לכולם
50	42	47	- מספיקות לחלק מהצרכים
39	50	43	- לא מספיקות לרוב הצרכים
מוצרים בני-קיימא²			
38	38	38	אין בבית תנור חימום או מזגן
10	76	33	אין בבית אמצעי לחימום מים לרחצה*
4	33	14	אין בבית מקרר*
1	15	6	אין אף אחד מהמוצרים הנ"ל*
10			אין מזרון או מיטה לכל אחד מהילדים ³

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

** $p < 0.05$ על-פי מבחן Chi square

¹ משפחה מוגדרת כאם וילדיה

² לשם השוואה, בסקר ארצי על ילדים בגיל הרך (Dolev et. al, 2005) דיווחו 92% מהמשפחות היהודיות ו-90% מהמשפחות הערביות כי יש ברשותן את כל המוצרים הבסיסיים בבית, ואילו 90% מהמשפחות היהודיות ו-71% מהמשפחות הערביות דיווחו כי יש ברשותן לפחות מוצר אחד לא בסיסי (כגון מייבש כביסה, מדיח כלים או מכשיר מיקרוגל)

³ שאלה זו לא נשאלה ביישובים הלא מוכרים

המצב הכלכלי הקשה של משפחות הילדים בא לידי ביטוי גם בתנאי המחיה הקשים, הנגזרים מהיעדרן של תשתיות פיזיות ביישובים. חמישה-עשר אחוזים מהילדים ביישובים הלא-מוכרים, בהשוואה לאחוז אחד מהילדים ביישובים המוכרים, חיים במשפחות בהן אין ולו מוצר חשמלי אחד מבין הבאים: אמצעי לחמום מים לרחצה, תנור חימום או מקרר. בנוסף, 12% מהילדים ביישובים הלא-מוכרים גרים בבתיים שאין בהם חשמל. שמונים ושישה אחוזים מתוכם גרים בבתיים בהם חשמל מסופק באמצעות גנרטור בחלק מהיום, במיוחד בלילה.

תנאי המחיה של משפחות הילדים, נבחנו גם בהקשר של תנאי המגורים (לוח 9). לכמחצית מהילדים בגיל 3-5 (46%) ול-34% מהילדים בגיל 6-11 אין בבית מקום נוח לשחק או לארח חברים. ל-41% מהילדים בגיל 3-5 ול-25% מהילדים בגיל 6-11 אין מקום בו יוכלו לשמור חפצים אישיים. מקום נוח להכנת שיעורי בית או לקריאה אינו קיים בבתיהם של 30% מהילדים בגיל 6-11. תנאי המגורים הקשים מאפיינים ילדים רבים יותר המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים, בהשוואה למתגוררים ביישובים המוכרים. ניתן לדבר על שיעור כפול של תנאים בעייתיים בכל התחומים ובכל קבוצות הגיל.

לוח 9: לילדים אין מקום בביתם לחפצים אישיים, למשחק ולמשחק משותף עם חברים, לפי גיל הילדים וסוג יישוב (באחוזים)

גילאי 11-6			גילאי 5-3			
יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
54	29	39*				מקום שהילד יכול לעשות דברים לבד [^]
47	25	34*	64	29	46*	מקום נוח לשחק/לארח חברים
44	21	30*				מקום נוח להכנת שיעורי בית/ לקרוא/ללמוד [^]
33	19	25**	56	27	41*	מקום לשמור חפצים אישיים

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

** $p < 0.05$ על-פי מבחן Chi square

[^] שאלה זו לא נשאלה לגבי ילדים עד גיל 5

5. סביבת המגורים

האמהות נשאלו האם יש בעיה סביבתית כלשהי בשכונת מגוריהן. בלוח 10 מובא סיכום תשובותיהן של האמהות. אמותיהם של 69% מהילדים ציינו כי יש בעיה סביבתית כלשהי בשכונת המגורים (61% ביישובים המוכרים לעומת 81% ביישובים הלא-מוכרים). הבעיות המרכזיות הן: פסולת/אשפה/ריחות לא נעימים (אמותיהם של 88% מהילדים השיבו כך), נחשים/זוחלים ומכרסמים (67%). שכיחות פחות הן בעיות עשן (14%), וכן יתושים וזבובים (14%). בעיית יתושים/זבובים דווחה בשיעור גבוה יותר ביישובים הלא-מוכרים מאשר ביישובים המוכרים (22% ו-8%, בהתאמה).

לוח 10: אחוז הילדים שאמותיהם דיווחו על בעיה סביבתית בשכונת המגורים, לפי סוג יישוב^Δ

סך-הכל	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים
69	61	81
יש בעיה סביבתית בשכונת המגורים*		
הבעיות הסביבתיות בשכונת המגורים:		
88	87	90
67	67	67
14	12	16
14	8	22
5	7	1

* p<0.01 על-פי מבחן Chi square

^Δ האחוזים אינם מסתכמים ל-100, מאחר שניתן לענות יותר משובה אחת

תפיסת הבטיחות של סביבת המגורים נבחנה גם היא, וכן תחושותיהן של האמהות בזמן שילדיהן יוצאים מהבית (לוח 11). אמותיהם של כשליש מהילדים, בכל קבוצות הגיל, מסרו כי אין מקום בטוח לשחק בו ליד הבית (34%, 36% ו-34%, בהתאמה). תפיסה זו רווחת פי שניים יותר בקרב אמהות המתגוררות ביישובים הלא-מוכרים בהשוואה לאמהות המתגוררות ביישובים המוכרים (45% ו-23% בהתאמה בגיל 3-5; 53% ו-26% בהתאמה בגיל 6-11). כמו-כן, דאגה לילדים בזמן היציאה מהבית מאפיינת בשכיחות רבה יותר אמהות לילדים צעירים מאוד (סביר להניח שבעיקר דאגה לשלום הפיזי), ואמהות לבני נוער (סביר להניח עקב החשיפה להתנהגויות סיכון).

לוח 11: אחוז הילדים שאמותיהם דיווחו כי אין לילדיהן מקום בטוח לשחק בו בקרבת הבית וכי הן מודאגות בזמן היציאה מהבית, לפי גיל ילדיהן וסוג יישוב

סך-הכל	גילאי 5-3		גילאי 6-11		גילאי 12-17
	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים
34*	23	45	26	53	34
73	69	77	45	51	82

* p<0.01 על-פי מבחן Chi square

6. בריאות: מצב בריאות, שימוש בשירותי בריאות ושביעות רצון

6.1 מצבם הבריאותי של הילדים ובני הנוער, לפי הערכת האמהות

מצבם הבריאותי של הילדים הבדוים נופל מזה של ילדים יהודים המתגוררים בנגב, ולעתים אף מזה של בני מיעוטים אחרים בישראל. דבר זה מתבטא בשיעורים גבוהים של תמותת תינוקות - שיעור תמותת התינוקות הבדוים בנגב גבוה פי 4.3 מזה המצוי בקרב האוכלוסייה היהודית, וגבוה כמעט פי שניים מזה המצוי בקרב כלל האוכלוסייה המוסלמית. שיעור התמותה של תינוקות בדוים בנגב בשנת 2002 היה 17.1 לאלף לידות חי. שיעור תמותת התינוקות בכלל האוכלוסייה המוסלמית בישראל היה

9.4 לאלף לידות חי באותה תקופה, ובקרב כלל האוכלוסייה היהודית עמד שיעור זה על 4 פטירות ל-1,000 לידות חי (אמיתי, 2002). בנוסף, בקרב ילדים בדוים קיימים שיעורים גבוהים ביחס לאוכלוסיות אחרות של בעיות רפואיות, כגון אנמיה הנובעת מחוסר ברזל, אשפוזים בשל מחלות כרוניות בדרכי הנשימה, ומחלות זיהומיות (שהם-ורדי ובלמקר, 2003; דוח מבקר המדינה, 2002), וכן שיעורים גבוהים של תאונות בית (תיק תכניות בריאות, 2001).

עם זאת, כשהאמהות התבקשו להעריך את מצב הבריאות של ילדיהן (לוח 12), רובן המכריע של האמהות, בכל קבוצות הגיל, העריכו כי בריאות ילדיהן "טובה" או "טובה מאוד". אחוז מעט יותר נמוך של אמהות לילדים בגיל 6-11 העריכו כי בריאות ילדיהן "טובה מאוד" בהשוואה לאמהות של הילדים הצעירים ביותר והבוגרים ביותר (66%, 75%, ו-78% בהתאמה). בנוסף, אחוז נמוך יותר של אמהות בכל קבוצות הגיל ביישובים הלא-מוכרים, בהשוואה לאמהות ביישובים המוכרים, העריכו כי בריאות ילדיהן "טובה מאוד" (68% ו-81%, בהתאמה לגילים לידה עד 5; 54% ו-74%, בהתאמה לגילים 6-11).

לוח 12: הערכת האמהות את מצב הבריאות של ילדיהן, לפי גיל הילדים וסוג יישוב (באחוזים)

גילאי 17-12	גילאי 11-6			גילאי לידה עד 5			
	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
78	54	74	66	68	81	75	טוב מאוד
19	42	26	32	31	18	24	טוב
3	3	1	2	1	1	1	לא כל-כך טוב

* $P < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

** $P < 0.05$ על-פי מבחן Chi square

6.2 היכרות עם שירותי בריאות ושימוש בהם

שירותי הבריאות לאוכלוסייה הבדווית בנגב ניתנים, ברובם, על-ידי שירותי בריאות כללית. כ-90% מהמבוטחים הבדוים מקבלים שירות מקופת-חולים זו. ביישובים המוכרים פרוסות 30 מרפאות של קופת-החולים במבני קבע, בהן עובדים רופאים כלליים וגם רופאים מומחים; וביישובים הלא-מוכרים פרוסות 9 מרפאות של שירותי בריאות כללית במבנה ארעי. בנוסף, בדוים ביישובים הלא-מוכרים מקבלים את שירותי הבריאות ביישובי הקבע הסמוכים למקום מגוריהם או בערים הסמוכות. שירותי בריאות כללית מפעילה, בנוסף, נידת המבקרת לפי תכנית חודשית בקרב חולים מרותקים לבתיהם, הגרים ביישובים המוכרים, ובקרב מבוטחים בעלי צרכים מיוחדים ביישובים הלא-מוכרים, או כאלה שלא הגיעו למעקב.

שירותי מרפאות מקצועיות, הכוללים מרכז להתפתחות הילד, ניתנים במרכז הרפואי סורוקה בבאר שבע, הנמצא ברדיוס של 50 ק"מ ממרבית יישובי הבדוים בנגב. בית-חולים זה מספק לאוכלוסיית הבדוים בנגב גם שירותי חירום ומיון. שירותים של התפתחות הילד ניתנים גם למבוטחי שירותי בריאות "מכבי" וביחידה להתפתחות הילד בתחנה של משרד הבריאות.

משרד הבריאות הקים 11 תחנות לבריאות המשפחה (טיפות-חלב) ביישובים הבדוויים המוכרים. בתחנות אלה נותנים שירותי מעקב היריון ומעקב התפתחותי לילדים בגיל הרך, וכן הדרכה בנושאים כגון תזונה נכונה ומניעת מחלות. בנוסף, אמהות מיישובים אלה יכולות לבחור ולקבל שירות בתחנות לבריאות המשפחה בערים הסמוכות. כמו-כן, מתוקף החלטת בג"ץ הוקמו 7 תחנות ביישובים הלא-מוכרים. בנוסף, משרד הבריאות מפעיל תחנה ניידת המספקת שירותי בריאות המשפחה באזורים המרוחקים מהתחנות הקיימות ושני צוותי חיסון ניידים.

בנוסף, מפעיל משרד הבריאות, בשיתוף עם מוסדות שונים ביישובים הבדוויים, מספר תכניות לקידום בריאות בקרב האוכלוסייה הבדווית, ובהן תכנית להפחתת תמותת תינוקות (המתמקדת בהעלאת רמת הידע של האוכלוסייה הבדווית לגבי ההיבט הגנטי של נשואי קרובים והבדיקות לגילוי מוקדם של מומים מולדים; העלאת שיעור הנשים המשתמשות בבדיקות אבחון היריון; העלאת נושא נשואי הקרובים על סדר היום של הקהילה; הכשרת כוח אדם מיומן מתוך הקהילה לתפקידים של יועצת גנטית ויועץ גנטי; עדכון נותני השירות בטיפות חלב בנושאי גנטיקה), תכנית למניעת תאונות בית (המתמקדת בחינוך והדרכה להקניית הרגלים נכונים למניעת תאונות בית בקרב ילדים בדוויים עד גיל 6), והדרכה בנושא שימוש בשירותי בריאות ומודעות לזכויות בריאות (כגון זכויות בטיפות חלב, תוספת ביטוח לאומי, חינוך מיוחד וכדומה).

אנשי מערכת הבריאות שרואיינו ציינו מספר קשיים בהספקת שירותי בריאות לאוכלוסייה הבדווית, ובהם, קשיים תקציביים, מחסור בכוח אדם, בעיות נגישות (בעיקר ביישובים הלא-מוכרים), וקשיים על רקע פערי תרבות ושפה בין הצוותים המטפלים לבין האוכלוסייה.

על פי דיווחי האמהות, הרוב המכריע של הילדים ביקרו אי-פעם אצל רופאי ילדים/משפחה ובטיפות-חלב (לוח 13). אחוז גבוה ביקרו אצל אחות בריאות הציבור (82%) ואצל רופא מומחה (78%). כשני-שלישים ביקרו בבית-חולים ואצל רופא שיניים, וכ-40% מהילדים ביקרו בשירותי חירום/מיון. לא ניתן להשוות נתון זה לנתון דומה בקרב כלל האוכלוסייה בארץ (כביקור בשירותי חירום אי-פעם), אך אחוז הילדים באוכלוסייה הכללית אשר ביקרו בחדרי המיון/במחלקות לרפואה דחופה בשנת 2002 עמד על 5% בלבד (משרד הבריאות, 2002).

הבדלים בפנייה לקבלת טיפול רפואי, בין היישובים המוכרים ללא-מוכרים, ניתן לראות בשיעור הילדים שביקרו אצל רופא מומחה, רופא שיניים, בשירותי החירום ובבתי-החולים. בשלושת השירותים הראשונים היקף השימוש גבוה יותר בקרב ילדים ביישובים המוכרים. לעומת זאת, פנייה לבתי-חולים שכיחה יותר בקרב ילדים ביישובים הלא-מוכרים. נראה שהפער נובע ממיעוט שירותי הבריאות ביישובים הלא-מוכרים ולכן כאשר מתעוררת בעיה בריאותית כלשהי, מעדיפים לנסוע ישירות לבית-החולים.

האמהות התבקשו לציין האם שירותי הבריאות אליהם הן פונות עם ילדיהן, נמצאים ביישוב המגורים או מחוצה לו. מרבית הילדים ביישובים המוכרים פונים לקבלת טיפול רפואי לשירותים, כמו טיפת חלב, רופא ילדים/רופא משפחה, רופא מומחה ואחיות בריאות הציבור, הנמצאים בתוך היישוב.

לעומת זאת, לא בכל היישובים הלא-מוכרים מצויים שירותי בריאות בסיסים. כשני-שלישים מהילדים פונים לרופא ילדים/משפחה, לטיפות החלב ולאחיות בריאות הציבור מחוץ ליישובם. בנוסף, הרוב המכריע של הילדים (90%) פונים לרופא מומחה מחוץ ליישוב. שיעור גבוה אף יותר של ילדים (97%) פונים לרופא שיניים מחוץ ליישוב המגורים.

לוח 13: שימוש הילדים בשירותי בריאות - באופן כללי ומחוץ ליישוב המגורים, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים		יישובים מוכרים		סך-הכל		השירותים
מחוץ ליישוב המגורים	שימוש	מחוץ ליישוב המגורים	שימוש	שימוש מחוץ ליישוב ^{^^}	סך-הכל שימוש [^]	
67	98	2	95	*28	96	טיפת חלב
66						רופא ילדים/או רופא משפחה
	98	2	98	*27	98	רופא מומחה
90	70	7	82	*36	*78	אחות
72	83	3	82	*30	82	רופא שיניים
97	45	15	73	*38	*62	שירות חירום/חדר מיון
99	33	86	49	*90	*42	בית-חולים
96	69	95	63	95	**66	

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

** $p < 0.05$ על-פי מבחן Chi square

[^] שימוש ילדי המשפחה אי פעם בשירות

^{^^} בקרב ילדים שהשתמשו בשירות

6.3 הקשר עם שירותי הבריאות הכלליים והיבטים של שביעות רצון מהשירות והטיפול הניתנים

האמהות התבקשו לציין באלו בעיות הן נתקלו, לפחות פעם אחת, בזמן קבלת שירות/טיפול רפואי בשירותי הבריאות הכלליים בהם השתמשו ילדיהן (לוח 14). אמותיהם של שלושה-רבעים מהילדים השיבו כי השירות יקר. אמותיהם של 72% מהילדים השיבו כי שירותי הבריאות מרוחקים ממקום מגוריהן. כמו-כן, אמותיהם של כמחצית הילדים (52%) השיבו כי הגישה לשירותי הבריאות איננה נוחה מבחינת ההגעה אליהם. אמותיהם של כשני-שלישים מהילדים השיבו כי צריך לחכות הרבה זמן בתור. בעיות שכוחות פחות הן: השירות לא פתוח בשעות שמגיעים (32%), לא מתאים לצרכים של האם (25%) ולא מתאים לצורכי הבדווים (20%).

שיעור הילדים שאמותיהם דיווחו על בעיות נגישות, התאמת שירותי הבריאות לצרכים וזמינותם, גבוה יותר ביישובים הלא-מוכרים בהשוואה ליישובים המוכרים.

לוח 14: אחוז הילדים שאמותיהם דיווחו על בעיות בקבלת שירותי הבריאות הכלליים (מתוך המשתמשות בשירותי בריאות בשביל ילדיהן), לפי סוג יישוב

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
			נגישות
80	67	72	מרחק גדול מהבית*
70	39	52	גישה לא נוחה מבחינת תחבורה*
			התאמת השירות לצרכים
73	76	75	יקר
31	20	25	לא מתאים לצרכים של האם*
30	12	20	לא מתאים לצורכי הבדווים*
			זמינות
78	59	67	צריך לחכות הרבה זמן בתור*
46	21	32	לא פתוח בשעות שמגיעים*

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

תפיסותיהן של האמהות את טיב הקשר עם עובדי השירותים בשירותי הבריאות הכלליים מוצגות בלוח 15. אמותיהם של מרבית הילדים מרגישות כי נותני שירותי הבריאות מתייחסים אליהן בכבוד, נותנים להן יחס שווה, משתדלים לעזור להן ומבינים את בקשותיהן (אחוזי שביעות הרצון נעים מ-89% ועד ל-95% בנושאים השונים). שביעות רצון נמוכה יותר הוזכרה ביחס להבנת הצוות הרפואי את השפה הערבית (83%).

שיעור הילדים שאמותיהם שבעות רצון מההיבטים שנבחנו באשר לטיב הקשר, גבוה מעט יותר ביישובים המוכרים מאשר ביישובים הלא-מוכרים. הדבר בא לידי ביטוי במיוחד בהבנת השפה הערבית ובהבנת הבעיות והבקשות של האם.

לוח 15: טיב הקשר בין האמהות לבין נותני שירותי הבריאות, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
			בדרך כלל רוב עובדי השירותים בשירותי הבריאות הכלליים:
93	96	95	מתייחסים אליך בכבוד
89	96	93	נותנים לך יחס שווה ליחס שהם נותנים לאחרים*
88	97	93	משתדלים לעזור לך*
87	95	92	העצות והסיוע שהם נותנים לך באמת עוזרים*
79	95	89	מבינים אותך: את בעיותיך, בקשותיך, מנהגיך*
70	91	83	מבינים את שפת האם שלך (ערבית)*

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

האמהות התבקשו, בשאלוני הילדים הנדגמים, להעריך באופן ספציפי יותר את שביעות רצונן מהטיפול והשירות שמקבלים ילדיהן (לוח 16). ככלל, נמצא כי אחוזי שביעות הרצון מהטיפול והשירות בשירותי הבריאות הכלליים גבוהים יחסית (נעים מ-79% ועד 95% בנושאים השונים),

ומתארים מגמה דומה מאוד לזו שתוארה ביחס לטיב הקשר בין האמהות לבין נותני שירותי הבריאות. עוד נמצא כי דיווח האמהות דומה בכל קבוצות הגיל.

בנוסף, שיעור הילדים שאמותיהם דיווחו על שביעות רצון מהטיפול והשירות שמקבלים הילדים בשירותי הבריאות גבוה יותר ביישובים המוכרים בהשוואה ליישובים הלא-מוכרים. הפערים משמעותיים במיוחד בנושא השפה והתקשורת ובהבנת הצוות את צורכי הילדים.

לוח 16: אחוז הילדים שאמותיהם שבעות רצון מהשירות והטיפול שהילדים מקבלים בשירותי הבריאות הכלליים, לפי גיל וסוג יישוב

גילאי 17-12	גילאי 11-6			גילאי לידה עד 5			שביעות רצון מהשירות והטיפול של הצוותים הרפואיים מקצועיות הצוות הרפואי שמטפל בילד
	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
95	85	96	*92	86	96	*92	הבנת הצוות את הצרכים של הילדים
94	64	95	*83	79	98	*90	שפה ותקשורת
90	61	96	*83	74	97	*87	זמינות התרופות
87	71	89	*82	68	89	*79	

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

6.4 שירותי הבריאות הנחוצים למשפחות בסביבת המגורים

האמהות הבדויות נשאלו אילו שירותי בריאות הן מעוניינות שיהיו או שיתווספו באזור המגורים שלהן לילדיהן (לוח 17). אמותיהם של 77% מהילדים ענו שהן מעוניינות בקופת-חולים/רופא ילדים/רופא משפחה באזור המגורים שלהן. אמותיהם של 32% מהילדים מעוניינות שיהיה באזור מגוריהן בית-חולים/מיון/אשפוז יום. אמותיהם של 12% מהילדים מעוניינות בתחנת טיפת חלב ושיעור דומה מעוניינות בבית מרקחת.

בהשוואה בין היישובים המוכרים ליישובים הלא-מוכרים אפשר לראות, שאמותיהם של 98% מהילדים ביישובים המוכרים, לעומת אמותיהם של 57% בלבד מהילדים ביישובים הלא-מוכרים, מעוניינות בקופת-חולים/רופא ילדים/רופא משפחה באזור המגורים, זאת, למרות הפיזור הרב יחסית של מרפאות ביישובים המוכרים בשנים האחרונות. לעומת זאת, אחוז הילדים שאמותיהם מעוניינות בבית-חולים/מיון/אשפוז יום שיהיה באזור המגורים, גבוה בהרבה ביישובים הלא-מוכרים מהאחוז ביישובים המוכרים (56% לעומת 8%).

ממצא אחרון זה עולה בקנה אחד עם ממצא אחר לפיו 45% מהילדים ביישובים הלא-מוכרים, לעומת 31% מהילדים ביישובים המוכרים, נזקקו בשנה האחרונה לטיפול רפואי אבל מכשולים בדרך לא אפשרו הגעה למרכז רפואי, וכן עם העדפתן של המשפחות ביישובים הלא-מוכרים להשתמש בשירותי מיון. ייתכן, כי האמהות מעדיפות לצרוך את השירותים שהן מכירות, ורק חלק מהן מודעות לאפשרות של שימוש שוטף במרפאה במקום המגורים.

לוח 17: שירותי בריאות לילדים שהאמהות מעוניינות שיהיו או שיתווספו באזור המגורים, לפי סוג יישוב (באחוזים)*

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
57	98	77	קופת-חולים/רופא ילדים/רופא משפחה/רופא מומחה
56	8	32	בית-חולים/מיון/אשפוז יום
6	19	12	טיפת חלב
4	20	12	בית מרקחת
2	19	10	מרפאת שיניים
1	0	1	רנטגן
0	2	1	כל השירותים
12	10	11	אחר

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

7. שירותים פסיכו-סוציאליים וצורך במידע

7.1 הקשר של המשפחות עם השירותים הפסיכו-סוציאליים וצורכי מידע

המצב הכלכלי הקשה, ריבוי הילדים, המבנה המשפחתי המורכב, והשינויים החברתיים המהירים שעוברת האוכלוסייה, מעלים את הצורך בסיוע בתחומים אלה. אנשי המקצוע בשירותי הרווחה שרואיינו, דיווחו על שכיחות גבוהה של הזנחת ילדים, וגם על עלייה בהיקף התנהגויות סיכון ובעיות הסתגלות של בני נוער. על רקע זה, חשוב לבחון את פעילותם של השירותים הפסיכו-סוציאליים.

בכל אחד מהיישובים המוכרים קיימת מחלקה לשירותים חברתיים. תושבי היישובים הלא-מוכרים מקבלים שירותי רווחה במועצה המקומית שגב שלום. על אף ריבוי הצרכים, רק כ-13% מהילדים הבדווים בנגב חיים במשפחות הרשומות במחלקות לשירותים חברתיים, אחוז הנמוך אף מהאחוז הממוצע של הילדים הרשומים במחלקות בארץ כולה - כ-14% (עיבוד מקובץ נתוני יסוד, משרד הרווחה, 2002). שיעור זה נמוך במיוחד ביישובים הלא מוכרים - 7% מהילדים ביישובים אלה מוכרים לשירותי הרווחה, לעומת 18% מהילדים ביישובים המוכרים.

המחלקות לשירותים חברתיים מספקות עזרה בהשמת ילדים במסגרות יום (משפחתונים), ובמסגרות אחר-הצהריים (מועדוניות, אומנה יומית). כמו-כן, המחלקות שותפות בהפעלת שחקיות לגיל הרך. עם זאת, היקף השירותים האלה הניתנים נמוך בהשוואה לצרכים, ובהשוואה למקומות אחרים בארץ (נתוני 2002). הפערים בולטים במיוחד ביישובים הלא-מוכרים. רק 2 מכל 1,000 ילדים בדווים ביישובים הלא-מוכרים מקבלים שירותים אלה מהמחלקות לשירותים חברתיים, בהשוואה ל-9 מכל 1,000 בקרב הילדים הבדווים ביישובים המוכרים, ו-14 מכל 1,000 בקרב כלל הילדים בארץ. גם שיעורי השימוש בשירותים חוץ-ביתיים, פנימיים ואומנה, נמוכים יותר. בנוסף, שירותי טיפול ייחודיים (כגון מרכז ילדים-הורים) אינם זמינים ביישובים הבדווים.

כמו ביחס לשירותי הבריאות, גם לגבי שירותי הרווחה, דיווחו אנשי המקצוע על מחסור במשאבים ובאנשי מקצוע מקומיים, על קשיי נגישות ועל קשיי תקשורת על רקע פערים תרבותיים, פערי שפה וחשדנות של האוכלוסייה כלפי אנשי המקצוע.

על פי דיווחי האמהות, אחוז הילדים שמשפחותיהם פנו לעובדים סוציאליים או לפסיכולוגים במהלך חצי השנה האחרונה, לצורך קבלת ייעוץ או סיוע בעבור הילדים, נמוך בהשוואה לריבוי הצרכים (לוח 18). שמונה אחוזים מהילדים חיים במשפחות אשר פנו לעובדים סוציאליים ו-2% מהילדים באים ממשפחות אשר פנו לפסיכולוג. אחוז הילדים שמשפחותיהם פנו לעובדים סוציאליים ביישובים המוכרים גבוה יותר מהשיעור ביישובים הלא-מוכרים (10% ו-5%, בהתאמה).

אמותיהם של 30% מהילדים הביעו רצון בקבלת עזרה/עזרה נוספת מעובדים סוציאליים או מפסיכולוגים. מתוכן, לאמותיהם של כ-70% מהילדים העזרה העיקרית הנדרשת היא כלכלית. אמותיהם של שליש מהילדים מעוניינות לטפל בבעיות עם הילדים בגן או בבית-ספר, ואמותיהם של כרבע מהילדים מעוניינות לדבר על בעיות במשפחה.

אמותיהם של יותר ילדים ביישובים הלא-מוכרים ענו שהן מעוניינות בעזרה כלכלית (79%), ולדבר על בעיות במשפחה (27%), בהשוואה ליישובים המוכרים (62% ו-13%, בהתאמה). לעומת זאת, אמותיהם של יותר ילדים ביישובים המוכרים, בהשוואה ליישובים הלא-מוכרים, מעוניינות לטפל בבעיות של הילדים בגן או בבית-ספר (43% ו-8%, בהתאמה).

לוח 18: קשר עם העו"ס, במהלך חצי השנה האחרונה, לצורך קבלת ייעוץ או סיוע בעבור הילדים, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
5	10	8*	המשפחה פנתה לעובדים סוציאליים בנוגע לילדיה
27	32	30	אמהות אשר היו מעוניינות לקבל עזרה/עזרה נוספת למען ילדיהן מעובדי הרווחה
79	62	68	פירוט סוגי העזרה הנחוצים (מתוך אמהות המעוניינות בקבלת עזרה): *** עזרה כספית*
8	43	31	לטפל בבעיות עם הילדים בגן או בבית-ספר*
27	13	18	לדבר על בעיות במשפחה*
6	10	8	לדבר על הבעיות שלי
0	5	3	שבעלי יוכל לדבר על הבעיות שלו
1	5	4	אחר

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

*** התשובות אינן מסתכמות ל-100%, משום שניתן היה לענות יותר מתשובה אחת

בנוסף לסוגי העזרה הנחוצים משירותי הרווחה, נשאלו האמהות על צרכי מידע הקשורים ללימודים, לפעילויות פנאי לילדיהן ולייעוץ בענייני משפחה. נמצא כי צרכי המידע רבים (לוח 19): אמותיהם של

בני הנוער זקוקות בראש ובראשונה למידע בנושאי לימודים (92%), בעוד שאמותיהם של ילדים בגיל 11-6 זקוקות עד מאוד למידע בנושאי לימודים אך גם למידע בדבר אפשרויות לפעילויות פנאי (94% ו-95%, בהתאמה). מידע בדבר פעילויות פנאי דרוש לאמותיהם של 83% מבני הנוער. הצורך במידע ובייעוץ בענייני משפחה ו/או חינוך הילדים נמוך מעט יותר (81% בגיל 6-11; 79% ביחס לבני הנוער). עם זאת, אחוז זה גבוה בהרבה מאחוז האמהות שדיווחו על רצון לקבל סיוע משירותי הרווחה בנושאים אלה (ראו לוח 18 לעיל). נתון זה מתיישב עם הערכת אנשי המקצוע, שהאוכלוסייה רואה את שירותי הרווחה בעיקר כמקור לסיוע כלכלי, ולא כשירות שיקומי-טיפולי.

לוח 19: אחוז הילדים שאמותיהם דיווחו שהן זקוקות למידע בנושאי לימודים, פעילויות פנאי וייעוץ בענייני משפחה, לפי גיל ילדיהן וסוג יישוב

גילאי 17-12 יישובים מוכרים	גילאי 11-6		סך-הכל	
	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים		
83	96	94	95	אפשרויות לפעילויות פנאי לילדים
92	90	97	*94	נושאים הקשורים ללימודים של הילדים עכשו או בעתיד
79	85	79	81	אפשרויות לקבל ייעוץ אישי בענייני משפחה ו/או חינוך ילדים

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

7.2 היכרותם של בני הנוער ביישובים המוכרים עם נותני שירותים פסיכו-סוציאליים

בני הנוער ביישובים המוכרים נשאלו גם הם באיזו מידה הם מכירים שירותים חברתיים ושירותי רווחה שונים, ובאיזו מידה הם נמצאים בקשר עם נותני השירותים. יש לזכור שחלק משירותים אלה מוגבלים בגיל הפונים או מיועדים לבני נוער בעלי מאפיינים מסוימים, כגון בני נוער עוברי חוק. מלוח 20 עולה כי שיעור בני הנוער המכירים את השירותים השונים נע בין 19% ל-41%, תלוי בסוג השירות. לשם השוואה, במחקר על בני נוער שנצרת בגיל דומה (כיתות ט', י"א) נמצא כי 60% מכירים את השירות הסוציאלי ו-54% מכירים את השירות הפסיכולוגי (אבו-עסבה ואחרים, 2003).

לגבי כל סוגי השירותים, ניכר שהבנות יודעות על קיומם בשיעורים גבוהים יותר. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הנטייה של בנות להיעזר יותר, אשר באה לידי ביטוי גם בתחום הלימודי (ראה סעיף 2.3 בפרק ב' של הדוח), ומוכרת גם באוכלוסיות אחרות. למשל, במחקר על בני נוער יהודים שפונים למרכזי מידע וייעוץ לנוער נמצא כי אחוז גבוה יותר של נערים אינם פונים לאיש כאשר הם נתקלים בקושי או בהתלבטות בהשוואה לאחוז הנערות (22% לעומת 9%, בהתאמה); וכן שאחוז גבוה יותר מבין הנערות בהשוואה לנערים חשו בעבר צורך או רצון להתייעץ עם אדם מקצועי (40% לעומת 32%) (כאהן-סטרבצ'ינסקי ואחרים, 2000). עם זאת, נתון זה הוא מפתיע לאור המגבלות המוטלות על נערות בחברה הבדווית, עקב שמירה על ערכי המסורת.

היקף השימוש של בני הנוער הבדווים ביישובים המוכרים בשירותים שנבדקו נמוך מאוד (לוח 20). השירות היחיד לגביו דווח על קשר כלשהו הוא עם עובדים סוציאליים, כאשר רק הבנות נמצאות

בקשר וגם הן בשיעור נמוך (10% מהן היו או נמצאות בקשר עם עובדים סוציאליים). לשם השוואה, במחקר על בני נוער יוצאי קווקז גילאי 14-17 נמצא כי שיעורי בני הנוער הנמצאים או נמצאו בקשר עם שירותים שונים נעים בין 2% ל-19% (19% מהם נמצאים בקשר עם עובדי נוער או עובדים סוציאליים, 5% עם שירות ביקור סדיר, 4% עם פסיכולוגים או תחנה לבריאות הנפש, 4% עם שירות מבחן לנוער ו-2% עם אל-סם) (אלנבוגן-פרנקוביץ ואחרים, 2004).

לוח 20: הקשר של בני הנוער ביישובים המוכרים עם שירותים חברתיים, בסך-הכל ולפי מין וגיל (באחוזים)

גיל		מין		סך-הכל	סוג השירות
17-15	14-12	בנות	בנים		
יודעים על קיום השירות:					
29	32	37	**22	31	עובדי נוער
37	44	49	**30	41	עובדים סוציאליים
41	39	45	33	40	פסיכולוגים
18	24	25	15	21	מוקד טלפוני לנוער
24	18	23	17	20	שירות ביקור סדיר
14	22	22	15	19	שירות מבחן לנוער
50	**33	46	32	40	אל-סם
41	**26	40	**22	33	תחנה לבריאות הנפש
נמצאים או היו בקשר עם שירותים¹:					
3	0	1	2	1	עובדי נוער
3	8	10	**0	6	עובדים סוציאליים
0.7	0	0.7	0	0.4	מוקד טלפוני לנוער
3	1	2	2	2	אל-סם
2	1	1	2	1	תחנה לבריאות הנפש

** P<0.05 על-פי מבחן Chi square

¹ אף אחד לא נמצא בקשר עם השירותים הבאים: פסיכולוגים, מוקד טלפוני לנוער, שירות ביקור סדיר ושירות מבחן לנוער

לבני הנוער יש צורך במידע בתחומים שונים. מלוח 21 עולה כי שיעור גבוה מאוד מבני הנוער ביישובים המוכרים מעוניינים במידע על נושאים הקשורים ללימודים ולפעילויות פנאי (76%). שיעורים גבוהים גם מעוניינים במידע על אפשרויות למצוא עבודה (70%) ועל אפשרויות לקבל ייעוץ בעניינים אישיים (66%). שיעור בני הנוער שדיווחו שהם זקוקים למידע גבוה יותר בקרב בני הנוער הצעירים (בגיל 14-12).

לוח 21: צורכי מידע בקרב בני הנוער ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מין וגיל (באחוזים)

גיל		מין		סך-הכל	זקוקים למידע בתחום:
17-15	14-12	בנות	בנים		
62	*86	77	73	76	נושאים הקשורים ללימודים
61	*88	75	77	76	אפשרויות לפעילות בשעות פנאי (מתנ"ס, חוגים וכו')
62	76	71	70	70	אפשרויות למצוא עבודה
50	*78	66	65	66	אפשרות לקבל ייעוץ בעניינים אישיים

* P<0.01 על-פי מבחן Chi square

8. רשתות תמיכה חברתיות של האם

אמהות הילדים התבקשו לציין האם הן מקבלות עזרה בטיפול בילדים, בעבודות הבית, בליווי לקבלת שירותים שונים וכדומה (לוח 22). אמותיהם של כרבע בלבד מהילדים (26%) דיווחו כי הן מקבלות עזרה. עיקר העזרה מתקבלת מילדיה הבוגרים של האם (60%) ומהחמות (21%). אמותיהם של 4% בלבד מהילדים ציינו כי הן מקבלות עזרה מבעליהן.

אחוז הילדים שאמותיהם מקבלות עזרה גבוה יותר ביישובים המוכרים בהשוואה ליישובים הלא-מוכרים (29% ו-22%, בהתאמה).

לוח 22: אנשים שהאם מדווחת שעוזרים לה, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
22	29	26	האם מקבלת עזרה*
			ממי האם מקבלת עזרה (מתוך המקבלות עזרה)
50	64	60	ילדיה הבוגרים
20	21	21	חמות
9	5	7	דודים/בני דודים
5	6	6	גיסים/גיסות
4	4	4	בעל
13	8	10	אחר

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

9. סיכום מאפייני הרקע של הילדים ובני הנוער הבדוים

הילדים ובני הנוער הבדוים בנגב חיים במשפחות גדולות. אחוז הילדים שהוריהם קרובי משפחה גבוה מאוד, וכן אחוז הילדים החיים במשפחות פוליגמיות. רמת ההשכלה הממוצעת של הוריהם נמוכה. לילדים רבים יש הורים הסובלים ממגבלה בריאותית כלשהי.

לקרוב ממחצית הילדים אין הורה מפרנס, ואמותיהם של כ-40% מהילדים דיווחו כי הכנסות המשפחה אינן מספיקות לכיסוי רוב הצרכים. בנוסף, לכשליש עד כמחצית מהילדים אין מקום בבית לשחק/לארח ולהכין שיעורי בית. לתנאי המגורים הקשים מתווספות גם בעיות סביבתיות, כמו פסולת, זוחלים ומכרסמים, וכן מיעוט של מקומות בטוחים למשחק ליד הבית, כפי שדיווחו אמותיהם של למעלה משליש מהילדים.

אמותיהם של רוב הילדים מדווחות, כי אין להן רשתות תמיכה חברתיות.

האמהות מדווחות בשיעורים גבוהים על מצב בריאות "טוב" או "טוב מאוד" של הילדים. שיעורי השימוש בשירותי הבריאות גבוהים. ביישובים הלא-מוכרים עיקר הפנייה מתבצעת מחוץ ליישוב המגורים, ורבות מהמשפחות פונות עם ילדיהן לבית-החולים, ככל הנראה, עקב מיעוט שירותי בריאות

בסביבת המגורים. אמהות רבות דיווחו כי השימוש בשירותי הבריאות יקר, רחוק מהבית וקיים קושי בהגעה עם תחבורה ציבורית. שביעות הרצון משירותי הבריאות גבוהה, אך יש דיווח על אי-הבנת השפה הערבית בקרב הצוות הרפואי (במיוחד ביישובים הלא-מוכרים).

השימוש בשירותים הפסיכו-סוציאליים נמוך בהשוואה לריבוי הצרכים (הוריהם של 8% מהילדים פנו, בחצי השנה האחרונה, לעובדים סוציאליים). אמותיהם של כשליש מהילדים מדווחות על רצון בקבלת עזרה נוספת בתחומים הפסיכו-סוציאליים. עיקר העזרה המבוקשת נוגעת לפן הכלכלי, ולעזרה בבעיות עם הילדים בגן או בבית ובבית-הספר. כמו-כן, אמותיהם של מרבית הילדים זקוקות למידע בנושאי פעילויות פנאי למען ילדיהן, בנושאי לימודים של הילדים וחינוך הילדים.

שיעור בני הנוער המכירים את השירותים החברתיים נע מ-19% (שירות המבחן לנוער) ועד ל-41% (עובדים סוציאליים); בנות מכירות את השירותים יותר מהבנים. אחוז השימוש בשירותים החברתיים נמוך מאוד. עם זאת, רבים מבני הנוער מעוניינים במידע על לימודים, פנאי, תעסוקה וייעוץ בעניינים אישיים (בעיקר בני הנוער הצעירים, גילאי 12-14).

השוואה בין משפחות הילדים ובני נוער המתגוררות ביישובים המוכרים לבין אלה המתגוררות ביישובים הלא-מוכרים, מעלה כי מצבן של האחרונות קשה יותר, כולל השכלה, תעסוקה, תנאי המגורים, הערכת מצב הבריאות של הילדים ונגישות השירותים.

חלק ב' חינוך ופנאי

1. רקע

לימודים תופסים מקום מרכזי בחיי הילדים ובני הנוער הן כמסגרת השתייכות ועיסוק עיקרית, הן כמסגרת חברתית שבה הילדים מבליים חלק ניכר מיומם, והן כמסגרת שבה הישגיהם הנוכחיים עשויים להשפיע רבות על סיכוייהם להצלחה בעתיד.

מסגרות החינוך הבלתי פורמלי מהוות ספקיות מרכזיות של תכניות לפעילות פנאי; הן יכולות למלא פונקציות חשובות במתן הזדמנות לרכוש ידע ומיומנויות בתחומים שונים, תוך כדי פיתוח יכולות אישיות מיוחדות, ובהשלמת פערים לימודיים. בנוסף, שירותים אלה יכולים לסייע במניעת התנהגויות סיכון ולעזור בגיוס הנוער להעצמה במסגרת עבודה קהילתית.

הספקת שירותים אלה מהווה משימה קשה בתנאים של עוני, מצוקה והיעדר תשתיות, ומציבה אתגר מיוחד כשמדובר באוכלוסייה מסורתית במעבר.

חלק זה של הדוח מתמקד בילדים ובני נוער ללא צרכים מיוחדים ובוחן היבטים שונים בחינוך ופנאי, בחלוקה לפי גיל. המידע המתייחס לבני הנוער כולל רק את המתגוררים ביישובים המוכרים. ביישובים הלא-מוכרים המידע על אודות בני הנוער איננו מייצג בשל מיעוט הראיונות שבוצעו. היה קושי לראיין את בני הנוער ביישובים הלא-מוכרים עקב שתי סיבות עיקריות: האחת, בני הנוער לומדים בבתי-ספר מרוחקים ממקום מגוריהם וחוזרים ליישוב בשעות אחר-הצהריים, ואילו אחרים עובדים עד שעות הערב, שעות בהן המראיונות לא יכלו להגיע ליישובים. השנייה, היו מקרים בהם אמהות של בני נוער אשר נשרו מבית-הספר לא ידעו לדווח היכן הם נמצאים.

2. לימודים

פרק זה בוחן את הביקור במסגרות חינוכיות, את נגישות המסגרות, והיבטים שונים של שביעות רצון מהמסגרת החינוכית. האמהות נשאלו גם על המצב הלימודי של ילדיהן גילאי 6-11, על הישגיהם ועל הצורך בקבלת עזרה לימודית. בני הנוער ביישובים המוכרים דיווחו בעצמם על מצבם הלימודי ועל הסוגיות השונות המתלוות לתחום.

2.1 לימודים - גילאי לידה עד 5

א. אחוז הילדים הלומדים במסגרת חינוכית, וסיבות מדוע ילדים אינם נשלחים לגנים
לפי דיווחי האמהות, 69% מהילדים בגיל 3-5 לומדים במסגרת חינוכית כלשהי (לוח 23). כמחצית מהילדים ביישובים הלא-מוכרים מבקרים במסגרת חינוכית לעומת 83% מהילדים ביישובים המוכרים. הפער במספר הילדים המבקרים במסגרות חינוכיות בין המתגוררים ביישובים הלא-

מוכרים לבין המתגוררים ביישובים המוכרים, גבוה במיוחד בגיל 3 - הגיל שבו מתחיל חוק לימוד חובה חינם (27% ו-61%, בהתאמה). בנוסף, בעוד שביישובים הלא-מוכרים רק כמחצית (47%) מהילדים בגיל 4, ו-76% מהילדים בגיל 5 נשלחים למסגרת חינוכית, הרי שביישובים המוכרים הרוב המכריע של הילדים בגיל 4 ו-5 נשלחים ללימודים (93% ו-96%, בהתאמה).

בראשית שנת תש"ס (2000) הוחל חוק לימוד חובה על גילאי 3-4 ביישובים המצויים בשני האשכולות התחתונים מבחינה חברתית-כלכלית במדרג היישובים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ובהם היישובים הבדוים בנגב. לדברי אנשי החינוך שרואיינו, החלת החוק ביישובים המוכרים מתעכבת משתי סיבות: מחסור במבנים ראויים שניתן להסבם לכיתות גן; ומצבן הכלכלי של הרשויות, המתקשות בהשלמת התקציב הנדרש, בנוסף לסיוע הממשלתי השוטף. המצב בעייתי עוד יותר ביישובים הלא-מוכרים, שאינם נכללים כלל בהגדרת האשכולות.

לוח 23: ילדים גילאי 3-5 המבקרים במסגרת לימודית כלשהי, לפי גיל וסוג יישוב* (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים				יישובים מוכרים				סך-הכל
גיל				גיל				
5	4	3	סך-הכל	5	4	3	סך-הכל	
76	47	27	53	96	93	61	83	69

Chi square על-פי מבחן $p < 0.01$ *

מההשוואה בין מספר הילדים הבדוים, בגיל 3 עד 5, המבקרים במסגרת חינוכית כלשהי לבין הילדים באוכלוסייה הערבית ובאוכלוסייה היהודית, עולה כי אחוז הילדים הבדוים המבקרים בגנים דומה למקובל באוכלוסייה הערבית, אך נמוך משמעותית מהמקובל באוכלוסייה היהודית (69%, 71%, ו-95%, בהתאמה). מעניין לציין כי אחוז הילדים ביישובים המוכרים, המבקרים בגנים, גבוה בהשוואה לאחוז המקביל בקרב האוכלוסייה הערבית (83% ו-71%, בהתאמה). התמונה מתהפכת כאשר משווים את היקף הלימודים בגן בין הילדים המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים לבין הילדים באוכלוסייה הערבית (53% ו-71%, בהתאמה).

אמהות לילדים בגיל שנתיים ומעלה, אשר אינם מבקרים במסגרת חינוכית כלשהי, התבקשו לומר האם הן מעוניינות לשלוח את ילדיהן לגן (לוח 24). אמותיהם של 65% מהילדים הללו מעוניינות כי ילדיהן ילמדו במסגרת חינוכית (73% ביישובים הלא-מוכרים לעומת 55% ביישובים המוכרים). הסיבה העיקרית בעטייה ילדים אלה אינם נשלחים לגן היא חוסר הימצאותה של מסגרת מתאימה באזור המגורים. אמותיהם של 76% מהילדים ביישובים הלא-מוכרים השיבו כך, לעומת אמותיהם של 51% מהילדים ביישובים המוכרים (מתוך האמהות המעוניינות לשלוח את ילדיהן לגן).

לוח 24: אמהות של ילדים בגיל שנתיים ומעלה המעוניינות כי ילדיהן ילכו לגן, וסיבות בעטיין הילדים אינם נשלחים אליו, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
73	55	65	מעוניינות שילדיהן ילכו לגן (מתוך הילדים שאינם מבקרים בגן)**
76	51	66	סיבות מדוע הילדים אינם מבקרים בגן (מתוך אמהות המעוניינות לשלוח את ילדיהן)***
16	5	11	אין באזור המגורים מסגרת מתאימה**
3	5	4	אין מי שיקח/יחזיר את הילדים
2	17	8	עולה הרבה כסף אחר

** $p < 0.05$ על-פי מבחן Chi square
 *** התשובות אינן מסתכמות ל-100%, משום שניתן היה לענות יותר מתשובה אחת.

ב. נגישות מסגרות החינוך

אנשי המקצוע שרואיינו, ציינו את בעיית הנגישות של חלק מהגנים, אשר נבנו בתוך מתחמי בתי-הספר, ומרוחקים מאזורי המגורים. כדי להתגבר על בעיית הנגישות, הרשות לקידום הגיל הרך בנגב הקימה בחלק מן היישובים הלא-מוכרים גנים עצמאיים. גנים אלה אינם נמצאים תחת פיקוח משרד החינוך.

בעיית אי-נגישותם של גני הילדים ביישובים הלא-מוכרים עולה גם מדיווחי האמהות (לוח 25): כחמישית מהילדים הלומדים בגן מתגוררים במרחק העולה על 30 דקות הליכה מהגן, לעומת 3% מהילדים המתגוררים ביישובים המוכרים.

לוח 25: מרחק המסגרת החינוכית מהבית, לפי סוג יישוב* (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
25	83	64	מרחק של עד 10 דקות הליכה מהבית
28	10	16	מרחק של 10-20 דקות הליכה מהבית
25	4	11	מרחק של 20-30 דקות הליכה מהבית
21	3	9	מרחק של למעלה מ-30 דקות הליכה

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

ג. מידת שביעות הרצון מהיבטים שונים של גני הילדים

קושי נוסף נוגע להכשרה ולהדרכה של צוותי הגנים. בשנים האחרונות הוחל בתהליך הכשרה תוך כדי עבודה של כל הגננות הלא מוסמכות במגזר הבדואי, וכן בהכשרת סייעות לגננות. נמסר כי יש מחסור ניכר בהדרכה לגננות בנושאים פדגוגיים, וכן בליווי של יועצים ופסיכולוגים.

למרות הקשיים שצוינו, שביעות הרצון של האמהות מהפעילויות המוצעות בגן, הטיפול הניתן לילדים ויחס הגננת - גבוהה מאוד (לוח 26). שיעורי שביעות הרצון גבוהים יותר ביישובים המוכרים.

לוח 26: שביעות הרצון מהמתרחש בגן, מבין המבקרים בו, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
91	95	93	שביעות רצון מהפעילויות בגן
87	94	92	שביעות רצון מהטיפול בגן (תזונה, ניקיון וכו')*
82	95	90	שביעות רצון מהיחס של הגנת/מטפלת*

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

נתונים על שביעות הרצון מהתנאים הפיזיים במסגרת החינוכית מוצגים בלוח 27. גם כאן, אמהות המתגוררות ביישובים המוכרים שבעות רצון מהתנאים הפיזיים במסגרת החינוכית בשיעורים גבוהים בהרבה מאשר שיעורי האמהות המתגוררות ביישובים הלא-מוכרים. לדוגמה, בעוד שאמותיהם של 85% מהילדים המתגוררים ביישובים המוכרים סבורות שהמסגרת החינוכית איננה צפופה מדי, הרי שרק 56% מהאמהות המתגוררות ביישובים הלא-מוכרים סבורות כך.

לוח 27: שביעות רצון מהתנאים הפיזיים בגן, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
79	96	90	ניקיון*
72	94	87	תקינות הריהוט*
72	90	84	תחזוקת המבנה*
69	92	84	תאורה*
70	83	78	מצב השירותים (נוחיות)*
60	86	77	התאמה לתנאי מזג האוויר*
56	85	75	צפיפות*

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

2.2 לימודים בבית-ספר יסודי (גילאי 6-11)

א. מספר הלומדים

הרוב המכריע של הילדים (99%), בגיל 6-11, לומדים בבית-הספר (97% ביישובים הלא-מוכרים ו-100% ביישובים המוכרים).

ב. נגישות בתי-הספר

הרוב המכריע של התלמידים המתגוררים ביישובים המוכרים מגיעים לבית-הספר ברגל (94% לעומת כשליש מהתלמידים (36%) ביישובים הלא-מוכרים (לוח 28). לפי דיווחי האמהות, משך הזמן של ההליכה הרגלית בקרב תלמידים המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים והולכים ברגל לבית-הספר עומד על 22 דקות בממוצע לעומת כ-17 דקות בממוצע לתלמידים מהיישובים המוכרים. תלמידים מהיישובים הלא-מוכרים מגיעים ברובם בהסעה של גורם ציבורי (53%), כאשר משך זמן הנסיעה הממוצע הינו כ-18 דקות, ורק בודדים בהסעה של הורים או קרובי משפחה (3%).

לדברי האמהות, מכשולים בדרך מנעו מ-38% מהתלמידים את ההגעה לבית-הספר לפחות פעם אחת בשנת הלימודים (61% ביישובים הלא-מוכרים לעומת 25% ביישובים המוכרים). כמחצית

מהתלמידים המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים (54%) לא הגיעו פעמיים ויותר לבית-הספר עקב מכשולים בדרך לעומת כחמישית מהתלמידים ביישובים המוכרים (19%).

אנשי המקצוע שרואיינו, ציינו כי בעיית נגישות קיימת גם לגבי בתי-הספר היסודיים, בעיקר ביישובים הלא-מוכרים. ריחוק המגורים מבית-הספר גורר שתי בעיות עיקריות: האחת, אי-השתתפות בחוגים אחר-הצהריים ובפעילויות שמארגן המתנ"ס; השנייה, היעדרויות, במיוחד בחורף, עקב שטפונות והצפות של הוודיות, שמקשות על ההגעה.

לוח 28: אופן ההגעה של התלמיד לבית-הספר, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
			אופן ההגעה לבית-הספר[^]:
36	94	72	הליכה רגלית*
53	3	22	הסעה של גורם ציבורי*
3	4	4	הסעה של הורים / קרוב משפחה
8	--	3	טרנזיט
--	2	1	אחר
			היעדרות עקב מכשולים בדרך (בשנת הלימודים הנוכחית)^{^^*}
39	75	62	לא קרה כלל
7	6	7	פעם אחת
54	19	31	פעמיים ויותר

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

[^] התשובות אינן מסתכמות ל-100%, משום שניתן היה לציין יותר מתשובה אחת
^{^^} כולל הצפות ושטפונות

ג. מצב לימודי

אמותיהם של 64% מהילדים ציינו כי ילדיהן הם תלמידים "טובים" או "טובים מאוד" (76% ביישובים הלא-מוכרים לעומת 57% ביישובים המוכרים). אמותיהם של 8% מהילדים בלבד דיווחו שילדיהן הם תלמידים "חלשים/מתחת לממוצע" (לוח 29). ייתכן שמעורבות נמוכה יותר של האמהות מהיישובים הלא-מוכרים במסגרות החינוך (ראו סעיף ה') ואי-היכרות עם רמת ההישגים הנדרשת מסבירות את הממצא שיותר אמהות ביישובים אלה מגדירות את ילדיהן כתלמידים טובים או טובים מאוד.

לוח 29: תפיסת האם את ההישגים הלימודיים של ילדיה, לפי סוג יישוב (באחוזים)*

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
7	8	8	תלמיד חלש/מתחת לממוצע
17	35	28	תלמיד בינוני
76	57	64	תלמיד טוב/טוב מאוד

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

על פי הערכת האמהות, אחוז ילדיהן המתקשים בלימודים נע בין 27% ל-58% במקצועות השונים (לוח 30). הקושי גדול במיוחד באנגלית (58% מתקשים) ובכתיבה בעברית (כיתות ג'-ו', 39% מתקשים). כמו-כן, כשליש מהתלמידים מתקשים, לפי דיווח האמהות, בקריאה בעברית (כיתות ג'-ו', 34% מתקשים) ובחשבון (34%).

לוח 30: תלמידים גילאי 6-11, המתקשים במקצועות לימוד נבחרים, לפי סוג יישוב (באחוזים)

אחוז המתקשים	סך-הכל	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים
בקריאה בערבית	28	28	27
בכתיבה בערבית	27	30	23
בחשבון	34	37	28
בקריאה בעברית (כיתות ג' ומעלה)	34	38	29
בכתיבה בעברית (כיתות ג' ומעלה)	39	39	39
באנגלית (כיתות ד' ומעלה)	58	60	54

על-מנת לבחון את ההישגים הלימודיים באופן אובייקטיבי יותר, נשאלו האמהות בכמה מקצועות קיבלו ילדיהן ציון נכשל (ציון נמוך מ-56) בתעודה האחרונה. הנתונים בלוח 31 מלמדים כי רבע מהתלמידים נכשלו, לפי דיווח האמהות, לפחות במקצוע אחד מכלל המקצועות הנלמדים (17% ביישובים הלא-מוכרים לעומת 30% ביישובים המוכרים).

לוח 31: מספר מקצועות בהם נכשלו התלמידים, לפי סוג יישוב* (באחוזים)

נכשלו	סך-הכל	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים
באף מקצוע	75	70	83
במקצוע אחד	10	15	2
בשני מקצועות	5	5	5
בשלושה מקצועות ויותר	10	10	10

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

לאור העובדה, שאחוזי התלמידים המתקשים במקצועות מסוימים גבוהים יחסית, ו-30% מהתלמידים ביישובים המוכרים קיבלו לפחות ציון נכשל אחד בתעודה האחרונה - בדקנו באיזו מידה עומדת לרשותם עזרה בתחום זה. במסגרת תכנית החומש במגזר הערבי הדרוזי והבדווי של משרד החינוך, ניתנים שיעורי תגבור לתלמידי בתי-הספר היסודיים דוברי הערבית, בעיקר במקצועות ערבית (שפת-האם) וחשבון. לפי דיווח האמהות (לוח 32), רק 6% מהתלמידים מקבלים עזרה במסגרת בית-הספר. בנוסף, כ-58% מהתלמידים מקבלים עזרה בלימודים מחוץ למסגרת בית-הספר. העזרה המשמעותית ביותר ניתנת מקרובי משפחה (אחים גדולים והורים) ולא ממסגרות מאורגנות, כגון מועדוניות. חמישים ושישה אחוזים מהתלמידים מקבלים עזרה בלימודים רק מקרובי משפחה, בעוד ש-2% בלבד מקבלים עזרה משולבת ממועדוניות וקרובי משפחה.

אנשי החינוך שרואיינו, ציינו שבשל מצבן הכלכלי הקשה של רבות מהמשפחות קיימות תופעות שונות המקשות על תפקוד התלמידים במערכת החינוך, ובהן, הגעת תלמידים ללא ארוחות לבית-הספר, חוסר טיפול בבעיות ראייה ושמיעה, מחסור בצידוד לימודי, אי-תשלום בעבור טיולים ותשלומי חובה אחרים, והיעדר תנאי למידה ראויים בבתי. תנאים אלה יוצרים פערים ניכרים בין הישגיהם של התלמידים הבדוים לאלה של שאר התלמידים בארץ.

לוח 32: קבלת עזרה בלימודים בקרב תלמידים, בגיל 6-11, לפי סוג יישוב (באחוזים)

סך-הכל	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים
6	7	5
קבלת עזרה במסגרת בית-הספר		
קבלת עזרה מחוץ לבית-הספר:		
2	1	4
מועדוניות וקרובי משפחה		
56	58	52
רק קרובי משפחה		
42	41	44
לא מועדוניות ולא קרובי משפחה		

ד. היעדרויות מרובות

היעדרויות מרובות פוגעות באפשרות הילד להפיק את המרב מהלימודים, ויכולות להצביע על קשיי הסתגלות למערכת הבית-ספרית. לפי דיווח האמהות, 12% מהתלמידים נעדרו שלושה ימים ויותר בחודש האחרון מבית-הספר, ולא בשל מחלה. שיעור ההיעדרויות של שלושה ימים ויותר מבית-הספר לפי דיווח עצמי של כלל התלמידים הערבים בארץ הלומדים בכיתה ו' דומה (11%), אך נמוך מעט בהשוואה לתלמידים יהודים בגיל זהה (17%) (הראל ואחרים, 2003).

אחוז התלמידים ביישובים הלא-מוכרים שנעדרו מבית-הספר גבוה בהרבה בהשוואה לאחוז ביישובים המוכרים (21% לעומת 6%, בהתאמה).

ה. הקשר של ההורים עם בית-הספר

הקשר בין ההורים לבין צוות בית-הספר נבחן גם הוא (לוח 33). מספר לא מבוטל של אנשי חינוך טוענים כי מעורבות ההורים הבדוים בבית-הספר מצומצמת מאוד, ובמיוחד ביישובים הלא-מוכרים. הטענה היא כי חלקם אינם יודעים מה נעשה עם ילדיהם בבית-הספר, וכי הם ממעטים להגיע לאסיפות הורים. נמצא כי אמותיהם של כשליש מהתלמידים דיווחו כי בני משפחה לא נפגשו במהלך השנה עם מחנך הכיתה במסגרת אסיפות הורים או מפגשים אחרים (40% ביישובים הלא-מוכרים לעומת 25% ביישובים המוכרים). לעומת זאת, בני משפחה של רבע מהתלמידים פגשו את מחנך הכיתה במסגרת אסיפות ההורים הרגילות; ולפי דיווח האמהות, בני משפחה של 42% מהתלמידים נפגשו עם מחנך הכיתה מספר פעמים בנוסף על אסיפות ההורים הרגילות (30% ביישובים הלא-מוכרים לעומת 50% ביישובים המוכרים). בני המשפחה שמגיעים לאספות ההורים הם לרוב האבות (60% מהתלמידים שהוריהם מגיעים לאספות). מכאן, שהוריהם של אחוז לא מבוטל מהתלמידים אינם נמצאים בקשר עם מחנך הכיתה לאורך שנת הלימודים. עם זאת, הורים רבים נפגשים בתדירות רבה יחסית עם מחנך הכיתה, ובמיוחד ביישובים המוכרים.

המעורבות הנמוכה של חלק מההורים בנעשה בבית-הספר, בעיקר ביישובים הלא-מוכרים, באה לידי ביטוי גם בפגישות עם גורמים נוספים מטעם בית-הספר. אמותיהם של 17% מהתלמידים ביישובים הלא-מוכרים דיווחו על פגישות של ההורים עם צוות בית-הספר לעומת אמותיהם של רבע מהתלמידים ביישובים המוכרים (הראשונים נפגשו יותר עם מורים מקצועיים ואילו האחרונים נפגשו יותר עם מנהל בית-הספר ועם היועצת). בנוסף, אמותיהם של כשליש מהתלמידים ביישובים הלא-מוכרים (31%), לעומת אמותיהם של 17% מהתלמידים ביישובים המוכרים, דיווחו שאינן יודעות למי לפנות על-מנת לקבל מידע על מצבו הלימודי וההתנהגותי של ילדיהן. ניתן להסביר ממצא זה גם על רקע דיווחיהם של אנשי המקצוע במערכת החינוך על הקושי בהשגת מורים מקומיים, המכירים את התרבות המקומית; ועל הפערים הניכרים בין היקף התקינה הרצוי לצוותי עזר (פסיכולוגיה ויועצים) לבין היקף המשרות בפועל. לדוגמה, ביישובים המוכרים נכון לשנת 2004 נעים הפערים בין התקנים בפועל של פסיכולוגים בבית-הספר לבין התקנים הרצויים מ-60% ברהט (7.5 תקנים מאוישים בעוד שהתקן הרצוי עומד על 18.89) ועד ל-79% בערעה (1.08 תקנים מאוישים בעוד שהתקן הרצוי עומד על 5.16) (מקור הנתונים: משרד החינוך התרבות והספורט לשכת מחוז דרום, 2004).

לוח 33: מדדים לקשר של ההורים עם בית-הספר, לפי סוג יישוב (באחוזים)

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
			פגישות של בני המשפחה עם מחנך הכיתה*:
25	25	25	במסגרת אסיפות ההורים הרגילות
30	50	42	בנוסף לאסיפות ההורים הרגילות
40	25	31	לא נפגשים
6	--	3	לא יודעת
			בני המשפחה שהשתתפו (מתוך המגיעים לאסיפות הורים)**:
21	48	40	אם*
68	57	60	אב
1	5	5	אח בכור/אח אחר
14	8	10	אחר
			גורם אחר מצוות בית-הספר דיבר עם בני המשפחה על המצב הלימודי*:
17	25	22	
			האם לא יודעת למי בבית-הספר לפנות כדי לקבל מידע על אודות בנה/בתה*:
31	17	23	

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

** התשובות אינן מסתכמות ל-100%, משום שניתן היה לציין יותר מתשובה אחת.

2.3 לימודים בבית ספר על-יסודי ותעסוקה בקרב בני נוער גילאי 12-17 ביישובים המוכרים

א. עיסוק עיקרי בקרב בני נוער בגיל 15-17

בלוח 34 מוצגים נתונים על העיסוק העיקרי של בני הנוער הבדוים, גילאי 15-17, ביישובים המוכרים³, על פי דיווחיהם. כמו-כן, מוצגת השוואה עם נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על כלל בני הנוער הערבים בארץ וכלל בני הנוער היהודים בגיל זה.⁴

לוח 34: העיסוק העיקרי של בני נוער בדוים בגיל 15-17 ביישובים המוכרים, בהשוואה לבני נוער ערבים ולבני נוער יהודים באותו גיל,¹ בסך-הכל ולפי מין (באחוזים)

יהודים גילאי 15-17			ערבים גילאי 15-17			בדוים גילאי 15-17			סך-הכל
בנות	בנים	סך-הכל	בנות	בנים	סך-הכל	בנות	בנים	סך-הכל	
100	100	100	100	100	100	100	**100	100	סך-הכל
89	86	87	87	83	85	70	70	70	רק לומדים
5	7	6	0	0	1	0	9	3	לומדים ועובדים
1	1	1	0	3	2	5	17	9	רק עובדים
									לא לומדים ולא עובדים
5	6	6	12	13	12	25	4	18	עובדים

** p<0.05 על-פי מבחן Chi square

¹ סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2004

לפי דיווח מנהלי בתי-הספר, הנשירה מהלימודים רווחת בעיקר במעברים בין שלבי החינוך: מבית-הספר היסודי לחטיבת הביניים, ובמיוחד מחטיבת הביניים לחטיבה העליונה. מהלוח עולה כי 73% מבני הנוער הבדוים גילאי 15-17 ביישובים המוכרים לומדים, מהם 3% שלומדים ועובדים. מנתוני ההשוואה עולה כי שיעור בני הנוער הבדוים שלומדים נמוך מהשיעור המקביל בקרב בני נוער יהודים בגיל זה העומד על 93% (87% רק לומדים ו-6% לומדים ועובדים) וכן מהשיעור בקרב כלל בני הנוער הערבים בארץ, העומד על 86% (כמעט כולם רק לומדים).

שיעור הבנות הבדויות שלומדות נמוך מזה של הבנים (70% לעומת 79%, בהתאמה). בקרב כלל הערבים והיהודים בארץ בנות לומדות יותר מבנים - 87% מהבנות הערביות ו-94% מהבנות היהודיות, בהשוואה ל-83% מהבנים הערבים ו-93% מהבנים היהודים.

שנים-עשר אחוזים מבני הנוער הבדוים, ביישובים המוכרים, בגיל זה עובדים. שיעור זה גבוה משיעור בני הנוער היהודים העובדים (7%), ומשיעור בני הנוער הערבים העובדים (3%).

שיעור הבנים הבדוים שעובדים גבוה בהרבה משיעור הבנות שעובדות (26% לעומת 5%, בהתאמה).

³ הנתונים על אודות בני הנוער כוללים רק את המתגוררים ביישובים המוכרים, עקב מיעוט ראיונות עם בני נוער ביישובים הלא-מוכרים.

⁴ ראוי לציין, שנתוני הסקר הנוכחי מבוססים על דיווח עצמי של בני הנוער ושיטת המדידה שונה מזו הנהוגה בסקרי הלמ"ס, ולכן יש להתייחס בזהירות להשוואות עם הנתונים על כלל בני הנוער הערבים והיהודים.

חמישית מבני הנוער הבדווים בגיל זה, על פי דיווחם, אינם לומדים ואינם עובדים. שיעור זה גבוה יותר מהשיעור באוכלוסייה הערבית (12%) וגדול פי שלושה מהשיעור באוכלוסייה היהודית (6%). הפער נובע מהאחוז הגבוה של הבנות הבדוויות שאינן לומדות ואינן עובדות, העומד על 25% מהן. שיעור הבנות הבדוויות, שאינן לומדות ואינן עובדות, גבוה יותר משיעור הבנות הערביות (12%), וגבוה פי 5 משיעור הבנות היהודיות (5%). לעומת זאת, שיעור הבנים הבדווים ביישובים המוכרים, שאינם עובדים ואינם לומדים עומד על 4%. שיעור זה נמוך בהשוואה לשיעור המקביל באוכלוסייה הערבית (13%) ודומה לשיעור באוכלוסייה היהודית (6%).

הסיבות העיקריות לעזיבת בית-הספר שונות בקרב הבנים והבנות. הבנים שאינם לומדים ציינו כסיבות לעזיבה בעיקר בעיות ביחסים ("ריב") עם תלמידים אחרים (אף אחת מהבנות לא ציינה סיבה זו), וחוסר עניין וחשק להמשיך ללמוד. הבנות שאינן לומדות ציינו בעיקר את התנגדות ההורים להמשך הלימודים שלהן (אף אחד מהבנים לא ציין סיבה זו). סיבה נוספת לעזיבת הלימודים שדווחה על-ידי הבנות, בהיקף קטן יותר מהבנים, הייתה שלנערה אין עניין או חשק להמשיך ללמוד. לדברי אנשי המקצוע שרואיינו, מצבן של הבנות מורכב במיוחד. מצד אחד, בשנים האחרונות מעודדים גם בנות שנישאו בגיל 16-17 להתמיד בלימודיהן. עם זאת, מהצד האחר, בפני בנות הממשיכות ללמוד מעבר לכיתה ט', במיוחד ביישובים הלא-מוכרים, ניצב האתגר להתגבר על מוסכמות חברתיות ומשפחתיות, אשר מגבילות את ניידותן מחוץ ליישוב (יש לשים לב שהנתונים שהוצגו לעיל מתייחסים לבני נוער ביישובים המוכרים בלבד).

למרות שיעורי הנשירה הגבוהים, דיווחו אנשי המקצוע על מחסור במסגרות לטיפול בבני הנוער הנושרים, וכן על מספר נמוך מהדרוש של קציני ביקור סדיר, האמורים לזהות סימנים לנשירה, ולטפל בה.

ב. מצב לימודי

הקשיים המרובים העומדים בפני התלמידים הבדווים מתבטאים גם בהישגיהם הלימודיים. על פי נתוני משרד החינוך, עשרים ושישה אחוזים מבני הנוער הבדווים בתשס"ג היו זכאים לתעודת בגרות, לעומת כשליש מבני הנוער הערבים (37%) ו-57% מבני הנוער היהודים. מצב זה מתבטא גם בדיווחיהם של בני הנוער עצמם לגבי הישגיהם הלימודיים: שיעור התלמידים הבדווים בגיל 12-17, ביישובים המוכרים, המגדירים עצמם כתלמידים טובים/טובים מאוד נמוך יחסית - 64% לעומת 70% מהתלמידים היהודים ו-85% מהתלמידים הערבים בגיל דומה (ראה לוח 35).

כשלושה-רבעים (76%) מהבנות הבדוויות הגדירו את עצמן כתלמידות טובות/טובות מאוד לעומת כמחצית (48%) מהבנים ($P<0.01$). ייתכן שעובדה זו קשורה לכך, שבנות שהצליחו פחות בלימודים נשרו.

לוח 35: הגדרה עצמית של הישגים בלימודים על-ידי תלמידים ביישובים המוכרים בהשוואה לתלמידים יהודים וערבים בארץ^{2,1} (באחוזים)

סך-הכל	בדווים (גיל 12-17)	יהודים (כיתות ו' ח' י')	ערבים (כיתות ו' ח' י')
100	100	100	100
תלמיד חלש/מתחת לממוצע	7	5	3
תלמיד בינוני	29	25	12
תלמיד טוב/טוב מאוד	64	70	85

¹ מקור המידע על תלמידים יהודים ועל תלמידים ערבים בארץ: הראל ואחרים, 2003. הנתונים נכונים לשנת 2002.

² הנתונים מסקר של הראל ואחרים נאספו בשאלונים בכתב בעוד בסקר הנוכחי רואיינו בני הנוער פנים אל פנים.

אחוז המתקשים במקצועות השונים, על פי הערכה עצמית, נע בין 19% ל-48% מתוך סך התלמידים (לוח 36). הקושי גדול במיוחד באנגלית (48% מתקשים) ובמתמטיקה (39% מתקשים). ניכר שבנים מתקשים יותר מבנות, בעיקר באנגלית ובערבית-ספרותית (ראה לוח 36).

לוח 36: תלמידים ביישובים המוכרים המתקשים במקצועות לימוד נבחרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל (באחוזים)

מתקשים	סך-הכל	מגדר		גיל	
		בנים	בנות	14-12	17-15
במתמטיקה	39	47	32	42	32
בערבית-ספרותית	28	*42	17	25	33
בעברית	34	35	33	28	44
באנגלית	48	**58	41	42	58
במדעים ¹	19	26	15	21	15

* P<0.01 על-פי מבחן Chi square

** P<0.05 על-פי מבחן Chi square

¹ בקרב לומדים מקצוע זה

בנוסף, בני הנוער נשאלו בכמה מקצועות הם קיבלו ציון נכשל (ציון נמוך מ-56) בתעודה האחרונה. מהנתונים בלוח 37 עולה ששיעור הנכשלים לפחות במקצוע אחד מכלל המקצועות הנלמדים עומד על 34%. גם במדד זה השיעור גבוה יותר בקרב הבנים (50% מהבנים לעומת 21% מהבנות נכשלו במקצוע אחד לפחות). כמו-כן, כשליש מהבנים (32%) נכשלו בשני מקצועות ומעלה (לעומת 12% מהבנות). שיעור התלמידים ביישובים המוכרים שנכשלו בשני מקצועות ויותר (22%) נמוך משמעותית בהשוואה לשיעור כלל התלמידים הערבים בארץ בכיתות ח' ו-י' (42%) ודומה לשיעור בני הנוער היהודים בכיתות אלה (27%) (הראל ואחרים, 2003).

לוח 37: מספר מקצועות בהם נכשלו תלמידים ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל (באחוזים)

נכשלו	סך-הכל	מגדר		גיל	
		בנות	בנים	14-12	17-15
סך-הכל תלמידים	100	100	**100	100	100
אף מקצוע	66	79	50	68	64
מקצוע אחד	12	8	18	12	14
שני מקצועות	9	4	14	9	8
שלושה מקצועות ויותר	13	8	18	12	14

** P<0.01 על-פי מבחן Chi square

ג. קבלת עזרה בלימודים

לאור העובדה שלחלק משמעותי מן התלמידים יש קשיים בלימודים, בדקנו באיזו מידה עומדת לרשותם עזרה בתחום זה. בבתי-הספר התיכוניים ניתנים שיעורי תגבור בשפת-אם, חשבון, עברית ואנגלית. תכניות למניעת נשירה מצומצמות מאוד בהיקפן: ביישובים המוכרים פועלות כיתות אומ"ץ (מורה ו-2 מתרגלים לקבוצה של 12 תלמידים), ומופעלת תוכנית מב"ר (המיועדת לתלמידים שציוניהם נעים בין 40 ל-60). בשנים האחרונות מופעלת תכנית לקידום תלמידים מצטיינים בחלק מבתי-הספר. עם זאת, רק כחמישית מהתלמידים (22%), ביישובים המוכרים, ציינו שהם מקבלים עזרה כלשהי בלימודים, במסגרת בית-הספר או מחוצה לו (ראה לוח 38). לשם השוואה, במחקר על בני נוער בגיל זהה בתמרה נמצא כי מעל מחצית מהתלמידים (54%) מקבלים עזרה כלשהי בלימודים (כהן-נבות ועואדיה, 2006); במחקר על בני נוער בגיל דומה (כיתות ו' ט' י"א) בנצרת נמצא כי כמעט מחצית מהתלמידים (46%) מקבלים עזרה בלימודים (אבו-עסבה ואחרים, 2003); בקרב כלל התלמידים הערבים בארץ בכיתות ח' ו-י' 37% מקבלים עזרה בלימודים מגורם כלשהו (הראל ואחרים, 2003). שליש מבני הנוער הבדווים ציינו כי הם רוצים לקבל עזרה או יותר עזרה בלימודים, ושליש מהם פנו בפועל בבקשה לעזרה/עזרה נוספת כזו.

למרות שהבנות פחות מתקשות בלימודים מהבנים הן נעזרות בסיוע לימודי בהיקף גדול יותר (31% ו-11%, בהתאמה), במיוחד בעזרה מחוץ לבית-הספר (27% לעומת 4%, בהתאמה). מגמה זו קיימת, אם כי ההבדלים מתונים יותר, גם בסקר של הראל ואחרים (2003) בו שיעור הבנות שדיווחו על קבלת עזרה גבוה משיעור הבנים, הן בקרב היהודים (57% לעומת 52%) והן בקרב הערבים (39% לעומת 35%).

הבנים הביעו רצון לקבל עזרה/עזרה נוספת בשיעור גבוה בהרבה מהבנות - 45% לעומת 24%, בהתאמה. ייתכן שהדבר קשור לכך, שהבנות כבר מקבלות עזרה בלימודים בהיקף גדול יותר מן הבנים או לכך שהן תלמידות יותר טובות.

אין הבדל משמעותי בקבלת עזרה לפי גיל, אולם אחוז התלמידים שמעוניינים בעזרה/תוספת עזרה ופנו בפועל בבקשה לקבל אותה גבוה בהרבה בקרב הבוגרים (53% לעומת 22% בקרב הצעירים).

לוח 38: קבלת עזרה וצורך בעזרה בלימודים בקרב תלמידים ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל (באחוזים)

גיל	מגדר		סך-הכל	
	17-15	14-12		
100	100	100	*100	100
2	1	1	2	2
8	2	3	5	4
16	17	27	4	17
74	79	69	89	78
30	35	24	**45	33
53	**22	22	40	33

* P<0.01 על-פי מבחן Chi square

** P<0.05 על-פי מבחן Chi square

ד. היעדרויות מרובות

בני הנוער הבדוים ביישובים המוכרים נעדרים מבית-הספר⁵ פי שניים כמעט בהשוואה לבני נוער ערבים - 11% ו-6%, בהתאמה. שיעור היעדרויות בקרב בני-הנוער הבדוים והערבים נמוך בהרבה בהשוואה לשיעור היעדרויות בקרב בני נוער יהודים (21%). סביר להניח, שאחת הסיבות לממצא זה קשורה לאחוז הלומדים הנמוך יותר בקרב האוכלוסייה הבדווית והאוכלוסייה הערבית בהשוואה לאוכלוסייה היהודית.

תופעת היעדרויות התכופות דומה בין בנים לבנות ובין בני הגילים השונים.

ה. תחושת ניכור כלפי בית-הספר

עמדות שליליות כלפי בית-הספר יכולות להביא גם הן לכך, שתלמיד לא יפיק את המרב מהמסגרת או ינשור ממנה לחלוטין. על מנת לאמוד את היקף תופעת הניכור כלפי בית-הספר בקרב התלמידים הבדוים, נעשה שימוש במדד המבוסס על צבירת מספר היבטים של ניכור שבני הנוער מדווחים עליהם. חמישה היבטים של ניכור נבחנו לצורך בניית המדד: התלמיד איננו אוהב את בית-הספר; התלמיד ענה בשלילה על ההיגדים הבאים - החוקים והכללים בבית-הספר שלי הוגנים, אני מרגיש שייך לבית-הספר שלי, המורים מתייחסים אלי בצורה הוגנת, המורים מתעניינים בי כאדם. התלמיד מקבל ציון בטווח שבין 0 (אין ביטויי ניכור) ל-5, בהתאם למספר ביטויי הניכור שהוא מדווח עליהם.

בלוח 39 מוצגים ממצאים על בני הנוער הבדוים, ביישובים המוכרים, תוך השוואה עם אוכלוסיות אחרות במדד המסכם שתואר.⁶ כפי שניתן לראות מהלוח, תחושת הניכור מבית-הספר מדווחת פחות על-ידי תלמידים בדוים מאשר על-ידי תלמידים מאוכלוסיות אחרות בארץ: 79% מהתלמידים הבדוים לא דיווחו על אף סממן של תחושת ניכור לעומת 50% בקרב תלמידים יהודים בגיל דומה

⁵ הכוונה לבני נוער שלא הגיעו לבית-הספר 3 ימים ויותר, בחודש האחרון, ולא בשל מחלה.

⁶ הנתונים מהסקר של הראל ואחרים נאספו בשאלונים בכתב בעוד בסקר הנוכחי רואיינו בני הנוער פנים-אל-פנים.

ולעומת 59% בקרב תלמידים ערבים. באופן דומה, שיעור בני הנוער הבדוים שדיווחו על שני ביטויים של ניכור או יותר נמוך יחסית (8% לעומת 29% בקרב היהודים ו-21% בקרב הערבים). ייתכן, שאחת הסיבות לממצא זה קשורה לשיעורי נשירה גבוהים של תלמידים בדוים שאינם משתלבים בבית-הספר, אך ייתכן גם שהסיבה היא חוסר רצון לדווח או חוסר ציפייה של התלמידים לשייכות. יש לזכור גם, שמדובר בדיווח באמצעות ריאיון, בניגוד לנתונים על כלל אוכלוסיית התלמידים שהופקו משאלונים במילוי עצמי, וייתכן שהבדל זה משפיע על היקף הדיווח.

לוח 39: תחושת ניכור כלפי בית-הספר בקרב תלמידים ביישובים המוכרים בהשוואה לתלמידים יהודים ולתלמידים ערבים בארץ¹ (באחוזים)

ערבים (כיתות ו'-י')	יהודים (כיתות ו'-י')	בדוים (גיל 12-17)	
100	100	100	סך-הכל תלמידים
59	50	79	אין ביטויי ניכור
20	21	13	ביטוי אחד
12	14	2	שני ביטויים
9	15	6	שלושה עד חמישה ביטויים

¹ למידע על היהודים ועל כלל הערבים ראו הראל ואחרים, 2002. הנתונים נכונים לשנת 1998

תחושת הניכור בקרב בנים גבוהה מזו של הבנות, 30% לעומת 14% (ראה לוח 40). מגמה דומה נמצאה בקרב כלל בני הנוער הערבים בארץ בגיל דומה (כיתות ו'-י'), ל-49% מהבנים הערבים יש תחושת ניכור לעומת 33% מהבנות הערביות (הראל ואחרים, 2002).

לוח 40: תחושת ניכור כלפי בית-הספר בקרב תלמידים ביישובים המוכרים, לפי מגדר וגיל (באחוזים)

גיל		מגדר		
17-15	14-12	בנות	בנים	
100	100	100	100	סך-הכל תלמידים
70	84	86	70	אין ביטויי ניכור
20	8	10	17	ביטוי אחד
4	2	1	3	שני ביטויים
6	6	3	10	שלושה עד חמישה ביטויים

2.4 היבטים של שביעות רצון של האמהות מבית-הספר ומיחס הצוות כלפי הילדים ובני הנוער

אחוזי שביעות הרצון של האמהות מבית-הספר גבוהים יחסית, ודומים מאוד בכל שכבות הגיל ובשני סוגי היישובים (לוח 41). אמותיהם של 81% מהתלמידים בגיל 6-11 ואמותיהם של 84% מבני הנוער ביישובים המוכרים שבעות רצון, באופן כללי, מבית-הספר. אחוז דומה של אמהות שבעות רצון מיחס הצוות כלפיהן וכלפי ילדיהן.

לוח 41: דיווח האמהות על שביעות רצון מהיבטים שונים של בית-הספר, לפי גיל ילדיהן וסוג יישוב (באחוזים)

גילאי 17-12	גילאי 11-6		סך-הכל	
	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים		
84	83	79	81	שביעות רצון מבית-הספר
85	82	86	84	שביעות רצון מיחס בית-הספר כלפי האם
83	83	81	82	שביעות רצון מיחס בית-הספר כלפי הילד

3. פעילויות פנאי

מסגרות החינוך הבלתי פורמלי יכולות למלא פונקציות חשובות במתן הזדמנות לרכוש ידע ומיומנויות בתחומים שונים ובהשלמת פערים לימודיים. בנוסף, שירותים אלה יכולים לסייע במניעת התנהגויות סיכון ולעזור בגיוס בני הנוער להעצמה במסגרת עבודה קהילתית. בחלק זה יוצגו ממצאים על הילדים ובני הנוער ביישובים המוכרים המשתתפים בחוגים, סיבות לאי-השתתפות, ומקומות מועדפים על-ידי האמהות לבילוי בשעות הפנאי עם ילדיהן, או למענם.

3.1 השתתפות בחוגים בקרב ילדים בני 3-11, וסיבות מדוע ילדים אינם נשלחים לחוגים

היקף ההשתתפות בחוגים, לפי דיווח האמהות, דל מאוד (לוח 42). רק 2% מהילדים גילאי 3-5 השתתפו בחודש האחרון בחוגים או בפעילויות פנאי מאורגנות. זאת, בהשוואה לשיעור השתתפות בחוגים העומד על 6% מהילדים בקרב האוכלוסייה הערבית ועל 34% מהילדים גילאי 3-5 בקרב האוכלוסייה היהודית (Dolev et al., 2005). בנוסף, 11% מהילדים גילאי 6-11 השתתפו בחודש האחרון בחוגים או בפעילויות פנאי מאורגנות.

לוח 42: ילדים שהשתתפו, בחודש האחרון, בחוגים או בפעילויות פנאי מאורגנות, לפי גיל וסוג יישוב (באחוזים)

גילאי 11-6			גילאי 5-3			השתתפו בחוגים
יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים	סך-הכל	יישובים מוכרים	יישובים לא-מוכרים	סך-הכל	
9	12	11	1	2	2	

אמהות הילדים אשר לא נשלחו לחוגים, נשאלו האם הן היו רוצות שילדיהן ישתתפו בחוגים או בפעילויות פנאי מאורגנות (לוח 43). אמותיהם של כמחצית מהילדים גילאי 3-5 וגילאי 6-11 היו מעוניינות לשלוח את ילדיהן לחוגים (51% ו-54%, בהתאמה). כמו-כן, בעוד שיותר אמהות לילדים גילאי 3-5 המתגוררות ביישובים המוכרים היו מעוניינות לשלוח את ילדיהן לחוגים בהשוואה לאמהות המתגוררות ביישובים לא-מוכרים, הרי שבגיל 6-11 אין הבדל בין אמהות המתגוררות בשני סוגי היישוב במודעות ובצורך להעשיר את ילדיהן בפעילויות פנאי בלתי פורמליות.

פירוט חוגי הפנאי המבוקשים מעלה כי האמהות ביישובים המוכרים מעוניינות יותר בחוגים "לימודיים" (הכנה לכיתה א' ומחשבים בגיל 3-5 והעשרה לימודית בגיל 6-11), וביישובים הלא-מוכרים ההעדפה היא יותר לחוגי "כיף", במיוחד לגילאי 3-5.

הסיבה המרכזית, שצוינה על-ידי הרוב המכריע של האמהות, בעטייה ילדים אלה אינם נשלחים לחוגים היא חסרונם באזור המגורים (96% בגיל 3-5 ו-89% בגיל 6-11). הבעיה חריפה הרבה יותר ביישובים הלא-מוכרים. אמותיהם של כרבע מהילדים בגיל 6-11, המתגוררים ביישובים המוכרים, ציינו גם קושי לשלם כסיבה המונעת השתתפות בחוגים.

לוח 43: אמהות אשר דיווחו על רצון לשלוח את ילדיהן לחוגים או למסגרות אחרות לשעות הפנאי וסיבות בעטיין הילדים לא נשלחו, לפי גיל הילדים וסוג יישוב (באחוזים)

גילאי 6-11			גילאי 3-5			
יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
91	88	89	99	98	98	לא משתתפים בחוגים
50	57	54	42	61	*51	אמהות המעוניינות לשלוח את ילדיהן לחוגים ולא עשו זאת
96	85	**89	100	93	**96	סיבות מדוע הילדים לא נשלחו לחוגים, למרות רצון האמהות*** אין פעילות באזור המגורים
--	--	--	--	5	3	הילד לא מעוניין
5	23	17	--	3	2	מחיר גבוה מדי
--	--	--	--	3	2	השעות אינן מתאימות
4	3	3	--	--	--	האם לא יודעת איפה יש פעילויות כאלה

* p<0.01 על-פי מבחן Chi square

** p<0.05 על-פי מבחן Chi square

*** התשובות אינן מסתכמות ל-100%, משום שניתן היה לענות יותר מתשובה אחת.

3.2 בני נוער ביישובים המוכרים המשתתפים בחוגים ובפעילויות פנאי, וסיבות לא-השתתפות

גם שיעורי ההשתתפות בפעילויות פנאי של בני נוער ביישובים המוכרים נמוכים (לוח 44):

- ♦ רק חמישית מבני הנוער משתתפים בחוגים. לשם השוואה, במחקר על בני נוער מנצרת בגיל דומה (כיתות ו' ט' י"א), נמצא כי 48% מהם משתתפים בחוג או בפעילות קבוצתית מטעם העירייה או גוף אחר (אבו-עסבה ואחרים, 2003); במחקר אחר על בני נוער בכיתות ז'-י"א בעיר פתח תקווה נמצא כי 45% מהם משתתפים בחוגים (כאהן-סטרבצ'ינסקי ויורוביץ, 2004). בסקר TGI דווח על 56.1% מבני הנוער היהודים המשתתפים בחוגים (בתוך בן אריה ואחרים (עורכים), 2006).
- ♦ כעשירית מבני הנוער הבדוויים משתתפים בפעילויות שמארגן משרד החינוך במסגרת בית-הספר אך מחוץ לשעות הלימודים, כגון קורסי מד"צים, מועצת תלמידים וכד'.

- ♦ שיעור קטן ביותר משתתפים בתנועת נוער (3%). לשם השוואה, במחקר על בני נוער בנצרת בכיתות ט' ו-י"א, נמצא כי 9% מהם משתתפים בתנועות נוער (אבו-עסבה ואחרים, 2003). זאת, לעומת 21% בקרב כלל בני הנוער הערבים בארץ בכיתות וי"ו-ו-24% בקרב בני הנוער היהודים בכיתות אלה (נכון לשנת 1998) (הראל ואחרים, 2002).
- ♦ רק עשירית מבני הנוער הבדוויים עוסקים בפעילות התנדבותית. לשם השוואה, במחקר על בני נוער בנצרת שהוזכר לעיל נמצא כי 38% מתלמידי כיתות ט' ו-י"א עוסקים בפעילות התנדבותית.
- ♦ השתתפות הבנים באופן כללי רבה יותר: בחוג השתתפו בחודש האחרון 27% מהבנים לעומת 15% מהבנות; בפעילות התנדבותית 14% מהבנים לעומת 7% בקרב הבנות; בתנועות נוער 7% מהבנים לעומת אחוז אחד בלבד מהבנות. כמו-כן, פעילויות הדרכה מתקיימות רק בקבוצת הגיל הבוגרת ורק בקרב הבנים.

לוח 44: פעילויות פנאי בקרב בני הנוער, ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל (באחוזים)

גיל		מגדר		סך-הכל	
17-15	14-12	בנות	בנים		
20	20	15	27	20	השתתפו בחוג בחודש אחרון
5	*0	0	*7	3	מנחים מדריכים/ מובילי קבוצה במסגרת כלשהי
12	6	8	10	9	משתתפים בפעילויות שמארגן משרד החינוך בבית-הספר
5	2	1	7	3	חברים בתנועת הנוער
11	10	7	*14	10	עוסקים בפעילות התנדבותית כלשהי
30	28	24	36	29	מעוניינים להשתתף בפעילות התנדבותית

* P<0.05 על-פי מבחן Chi square

כרבע מבני הנוער הבדוויים ביישובים המוכרים (23%) דיווחו כי למרות שהיו מעוניינים להשתתף בפעילויות פנאי הם לא עושים זאת (לוח 45). הסיבה העיקרית לכך היא שאין פעילות כזו ביישוב מגוריהם (54%). סיבות נוספות שהוזכרו בשכיחות נמוכה יותר היו: מרחק מהבית (22%), חוסר מידע (21%), מחיר גבוה (18%), ושעות לא מתאימות (15%).

לוח 45: סיבות לאי-השתתפות בפעילויות פנאי של בני נוער בדוויים ביישובים המוכרים, בסך-הכל ולפי מגדר וגיל (באחוזים)

גיל		מגדר		סך-הכל	
17-15	14-12	בנות	בנים		
25	22	22	25	23	סך-כל מי שרצו להשתתף בפעילות פנאי כלשהי ולא עשו זאת
6	29	11	27	18	מהם, לפי סיבות:
19	6	17	12	15	המחיר גבוה מדי
38	**6	24	20	22	השעות אינן מתאימות
44	**59	61	47	54	הפעילות רחוקה מהבית/נגישות
19	24	12	31	21	אין פעילות כזו ביישוב המגורים
6	0	0	7	3	איננו/אינה יודעת/איפה ומתי יש פעילות כזו
19	0	11	6	9	החברים לא משתתפים
					סיבות אחרות

* אף אחד מבני הנוער לא דיווח שוויתר על חוג מהסיבות הבאות: "אין זמן - צריך ללמוד", "אין זמן - צריך לעבוד/לעזור בבית", "ההורים לא הרשו לי" ו"החוגים משותפים לבנים ובנות".

** P<0.05 על-פי מבחן Chi square

הסיבה להימנעות בגלל מרחק מן הבית מופיעה בשכיחות גבוהה יותר דווקא אצל הבוגרים (38%) לעומת בקרב הצעירים (6%).

3.3 צורך במקומות בילוי נוספים/אחרים לפי דיווח האמהות

הצורך במקומות בילוי נוספים או אחרים בסביבת המגורים מוצג בלוח 46. אמותיהם של כ-80% מהילדים ובני הנוער ביישובים המוכרים, בכל קבוצות הגיל, סבורות כי יש צורך במקומות בילוי נוספים או אחרים (77%, 85% ו-77%, בהתאמה). ההבדל בין היישובים בצורך במקומות בילוי נוספים קיים רק בקרב אמהות לילדים בגיל 3-5 (84% ביישובים הלא-מוכרים לעומת 71% ביישובים המוכרים).

ההעדפה לסוג מקומות בילוי בשעות הפנאי תלוית-גיל: בעוד שההעדפה לגני משחקים יורדת עם העלייה בגיל הילדים, הרי שההעדפה למתנ"ס ולמרכזי לימוד עולה עם העלייה בגיל הילדים. בנוסף, אמותיהם של 13% מבני הנוער ביישובים המוכרים מעוניינות בפתיחתו של מועדון לבנות ושיעור דומה (12%) בהקמתם של ספרייה ציבורית ואולמות ספורט (11%).

לוח 46: צורך במקומות אחרים או נוספים לבילוי עם ילדים בשעות הפנאי, ופירוט המקומות הדרושים, לפי סוג יישוב (באחוזים)

גילאי 17-12	גילאי 11-6		גילאי 5-3				יש צורך במקומות בילוי אחרים/נוספים
	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
77	85	86	85	84	71	**77	סוג מקומות הבילוי המבוקשים:***
15	32	33	33	68	70	69	גני/מגרשי משחקים
7	8	8	8	8	17	**13	פארקים/גנים ציבוריים
72	47	38	41	38	20	*29	מתנ"ס
13	--	--	--	--	--	--	מועדון לבנות
12	--	--	--	--	--	--	ספרייה ציבורית
18	12	13	13	5	7	6	מרכזי לימוד
11	--	--	--	--	--	--	אולמות ספורט
--	--	3	2	2	3	2	שחקיות/משחקיות
7	--	--	--	10	9	10	אחר

* $p < 0.01$ על-פי מבחן Chi square

** $p < 0.05$ על-פי מבחן Chi square

*** התשובות אינן מסתכמות ל-100%, משום שניתן היה לענות יותר מתשובה אחת.

3.4 דיווח על התנהגויות סיכון בקרב בני הנוער לפי דיווח האמהות

אנשי המקצוע שרואיינו, דיווחו על עלייה בשכיחות התנהגויות סיכון בקרב בני הנוער. דאגה זו עולה גם מדיווחי האמהות (לוח 47). אמותיהם של 35% מהילדים דיווחו שיש בעיות בהתנהגות בני הנוער ביישוב. הבעיות המרכזיות שדווחו (בתשובה לשאלה פתוחה) הן: נשירה מהלימודים (24%),

אלימות/כנופיות רחוב (15%), אלכוהול ועישון (8%). בעיות שכיחות פחות הן סמים (4%) ונהיגה במהירות מופרזת/נהיגה ללא רשיון (1%).

הבעיות אלימות/כנופיות רחוב ואלכוהול ועישון שכיחות יותר ביישובים המוכרים. לעומת זאת, בעיות סמים ונהיגה לא בטוחה שכיחות יותר ביישובים הלא-מוכרים.

לוח 47: דיווח האמהות על בעיות משמעותיות בהתנהגות בני הנוער ביישוב, לפי סוג יישוב (באחוזים)^Δ

יישובים לא-מוכרים	יישובים מוכרים	סך-הכל	
35	35	35	יש בעיות משמעותיות בהתנהגות בני הנוער ביישוב, מתוכן:
25	23	24	נשירה מהלימודים
13	17	15	אלימות/כנופיות רחוב
3	15	8	אלכוהול ועישון
5	1	4	סמים
2	0	1	נהיגה במהירות מופרזת/נהיגה ללא רשיון

^Δ ניתן היה לענות יותר מתשובה אחת

4. סיכום הממצאים המרכזיים בנושאי חינוך ופנאי

4.1 חינוך

לימודים בגן:

שיעור הביקור בגנים בגיל 3-5 ביישובים המוכרים גבוה למדי (83%), אף בהשוואה לכלל האוכלוסייה הערבית (71%). ביישובים הלא-מוכרים רק 53% מהילדים לומדים במסגרת של גן. אמותיהם של רבים מהילדים שאינם מבקרים בגן, היו רוצות לשלוח את ילדיהן למסגרת כזו, אם זו הייתה נמצאת בסביבת המגורים.

גני הילדים מרוחקים - בעיקר ביישובים הלא-מוכרים. ביישובים אלה ניכרת גם שביעות רצון נמוכה יחסית מהתנאים הפיזיים בגנים. לצד אחוזי שביעות רצון גבוהים מהמתרחש בגן, היו דיווחים על אי-שביעות רצון מיחס הגננת ומהטיפול בגן (בעיקר ביישובים הלא-מוכרים).

לימודים בבית-הספר היסודי:

הרוב המכריע של בני 6-11 לומדים. בעיית נגישות בתי-הספר עולה בעיקר ביישובים הלא-מוכרים. מדיווח האמהות עולה כי רבע נכשלים לפחות במקצוע אחד וקיימים קשיים מרובים באנגלית ובכתיבה בעברית אצל התלמידים. רק 6% מהתלמידים מקבלים עזרה לימודית בבית-הספר, בעוד שכ-60% מהתלמידים מקבלים עזרה מחוץ לבית-הספר, בעיקר מקרובי משפחה. שישה אחוזים מהתלמידים המתגוררים ביישובים המוכרים, לעומת כחמישית מהתלמידים המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים, נעדרו מבית-הספר 3 ימים ויותר בחודש האחרון.

כשליש מההורים לא נפגשו כלל עם מחנכי הכיתות (שכיח יותר בקרב המתגוררים ביישובים הלא-מוכרים, 40%); הוריהם של 42% מהתלמידים גילאי 6-11 פגשו את המחנכים מספר פעמים בנוסף לאסיפות ההורים. האב הוא זה שמגיע לרוב לאספות ההורים בבית-הספר. כמו-כן, נמצא כי הוריהם של כשליש מהילדים ביישובים הלא-מוכרים לעומת 17% ביישובים המוכרים, לא יודעים למי לפנות כדי לקבל מידע על המצב הלימודי של ילדיהם.

לימודי בני הנוער בבתי הספר העל-יסודיים ביישובים המוכרים:

שיעור הנשירה של בני נוער בדוויים גילאי 15-17 גבוה בהרבה מהשיעור באוכלוסייה הערבית והיהודית (27%, 14%, 7%, בהתאמה). שיעור הבנות הנושרות גבוה במיוחד (30%), גם ביחס לכלל הבנות באוכלוסייה הערבית (12%). תשעה אחוזים מבני הנוער ביישובים המוכרים עובדים ו- 3% לומדים ועובדים.

המקצועות העיקריים בהם התלמידים גילאי 12-17 מתקשים הם אנגלית ומתמטיקה. שלושים וארבעה אחוזים נכשלו במקצוע אחד לפחות מכלל המקצועות הנלמדים. רק כחמישית דיווחו על קבלת עזרה לימודית כלשהי בבית-הספר או מחוצה לו (בנות נעזרות יותר מהבנים). שליש היו רוצים לקבל עזרה לימודית, מהם כשליש פנו בפועל לקבלה.

שיעור ההיעדרויות עומד על 11%, יותר מאשר בקרב האוכלוסייה הערבית אך פחות בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. התלמידים בדוויים מדווחים גם על תחושת ניכור נמוכה יותר בהשוואה לשתיה אוכלוסיות אלה. כמו-כן, מכיוון ששיעור הלומדים נמוך יותר, ייתכן כי התלמידים שנשארו בבתי-הספר הם אלה שנעדרים פחות וחשים פחות ניכור.

אמותיהם של מרבית הילדים (81%-85%) שבעות רצון באופן כללי מבית-הספר, מיחס הצוות כלפיהן וכלפי ילדיהן.

4.2 פנאי

היקף ההשתתפות בחוגים בקרב ילדים בגילאי 3-11 נמוך מאוד. זאת, משום שאין היצע של פעילויות פנאי באזור המגורים (במיוחד ביישובים הלא-מוכרים), ועקב קושי לשלם בעבורם (ביישובים המוכרים). אמותיהם של כמחצית הילדים היו מעוניינות לשלוח את ילדיהן לחוגים: ביישובים המוכרים לפעילויות יותר "לימודיות", וביישובים הלא-מוכרים לפעילויות לשם ההנאה (במיוחד לגיל הרך).

השתתפות בני הנוער מהיישובים המוכרים בפעילויות פנאי נמוכה מאוד: רק חמישית משתתפים בחוגים, כעשירית משתתפים בפעילויות שמארגן משרד החינוך, ועשירית עוסקים בפעילות התנדבותית. השתתפות הבנים רבה יותר, במיוחד בפעילות התנדבותית ובפעילויות הדרכה. כרבע מבני הנוער היו מעוניינים להשתתף בפעילויות פנאי מאורגנות, אך הם לא משתתפים מכמה סיבות: אין פעילויות מתאימות ביישוב, מרחק מהבית, אין מידע, מחיר הפעילות והשעות אינם מתאימים.

אמותיהם של כ-80% מהילדים ובני הנוער ביישובים המוכרים הביעו צורך במקומות בילוי נוספים/אחרים ביישוב המגורים. אמהות של ילדים צעירים הדגישו את הצורך בגני משחקים, ואמהות של ילדים בגילים מאוחרים יותר - מתנ"ס ומרכזי למידה. אמהות של בני נוער מעוניינות גם במועדון לבנות, ספרייה ציבורית ואולמות ספורט.

אמותיהם של כשליש מהילדים דיווחו על התנהגויות סיכון בקרב בני הנוער ביישוב המגורים. התנהגויות שהוזכרו כוללות: נשירה מהלימודים, אלימות, אלכוהול ועישון. ביישובים המוכרים דיווחו יותר על בעיות של אלימות, אלכוהול ועישון; וביישובים הלא-מוכרים - על בעיות סמים ונהיגה לא בטוחה.

ביבליוגרפיה

- אבו-בדר, ס.; גוטליב, ד. 2008. **עוני, חינוך ותעסוקה בחברה הערבית-בדואית - מבט השוואתי**. המוסד לביטוח לאומי ומכון ון ליר, ירושלים.
- אבו-עסבה, ח.; כהן-נבות, מ.; עבדו, ב. 2003. **איתור צרכים של בני נוער בנצרת - דוח מחקר מסכם**. דמ-03-419. המרכז לילדים ולנוער, ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים ועיריית נצרת.
- אבו רביעה-קוידר, ס. 2006. **מגזר בחינוך הבדווי - אפליה פוסט-מודרנית**. עמ', 203-195. מכון פלורסהימר למחקרי מדיניות, ירושלים.
- אלנבוגן-פרנקוביץ, ש.; קונסטנטינוב, ו.; לוי, ד. 2004. **קליטת בני נוער יוצאי אזור הקווקז: ממצאים ממחקר המשך**. דמ-04-438. המרכז לילדים ולנוער, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, משרד החינוך, המשרד לקליטת עלייה וג'וינט-ישראל, ירושלים.
- אמיתי, י. **שיעורי תמותת תינוקות בישראל בשנת 2002**. משרד הבריאות, ירושלים.
- בן-אריה, א.; ציונית, י.; קמחי, מ. (עורכים) 2006. **ילדים בישראל - שנתון סטטיסטי**. המועצה הלאומית לשלום הילד, ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2005. **משקי בית - תכונות כלכליות וצפיפות דיור על-פי סקרי כוח אדם 2005**. ירושלים.
- הראל, י.; מולכו, מ.; טילינגר, א. 2003. **נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית, ודפוס התנהגויות סיכון**. ממצאי המחקר הארצי השלישי (2002). אוניברסיטת בר-אילן.
- הראל, י.; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש.; מולכו, מ.; אבו-עסבה, ח.; חביב, ג'. 2002. **נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי**. המרכז לילדים ונוער, ג'וינט מכון ברוקדייל, ירושלים; והמגמה לסוציולוגיה של הבריאות, אוניברסיטת בר-אילן, תל אביב.
- וורגן, י.; לוטן, א. 2007. **מערכת החינוך במגזר הבדואי בנגב - תמונת המצב בכמה היבטים מרכזיים**. מרכז המחקר והמידע, הכנסת, ירושלים.
- כאהן-סטרבצינסקי, פ.; יורוביץ, ל. 2004. **תכנון אסטרטגי של שירותים ותכניות לבני נוער בעיר פתח תקווה: ממצאי המחקר והמלצות ועדת היגוי**. דמ-04-439. המרכז לילדים ולנוער, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- כאהן-סטרבצינסקי, פ.; רונאל, נ.; אפטר, י.; דנון-נבט, ג. 2000. **הערכה של מרכזי מידע וייעוץ לבני נוער "הפוך על הפוך"**. דמ-102-2000. ג'וינט-מכון ברוקדייל, המרכז לילדים ולנוער והפורום לנושאי ילדים ונוער, בית-הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל אביב.
- כהן-נבות, מ.; עואדיה, א. 2006. **איתור צרכים ותכנון שירותים לבני נוער בתמרה**. דמ-06-484. המרכז לילדים ולנוער, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים; ועיריית תמרה.

מאיר, א.; בן-דוד, י. 1994. "העודף הסמוי: השתנות ערכם של צאצאים במשפחות של בדווים מתקבעים ומעוירים-למחצה בישראל". **ביטחון סוציאלי** 41.

מבקר המדינה. 2002. **דוח שנתי של מבקר המדינה 52ב. שירותי בריאות במגזר המיעוטים**. ירושלים.

משרד הבריאות. 2008. "מצב הבריאות של תינוקות וילדים בדואים עד גיל 6 שנים ביישובי קבע ובכפרים הבלתי מוכרים בנגב". לשכת הבריאות - מחוז הדרום והמרכז הלאומי לבקרת מחלות.

משרד הבריאות. 2002. "ביקורים בחדרי מיון, 2002". משרד הבריאות, ירושלים.

משרד הבריאות. 2001. **תיק תכניות קידום בריאות במגזר הבדואי מחוז דרום**. לשכת הבריאות.

משרד החינוך התרבות והספורט. לשכת מחוז דרום, 2004. **השתנות הסטטיסטי לבדואים בנגב**. מספר 2.

רופאים לזכויות אדם בישראל. 2008. "הזכות לבריאות בכפרים הבלתי מוכרים בנגב: מצב עדכני".
(נייר עמדה). www.phy.org.il

שהם-ורדי, א.; בלמקר, א. 2003. **מצב הבריאות של ילדים בדואיים בנגב** (התקבל לפרסום)

שטרוסברג, נ.; נאון, ד.; זיו, ע. 2008. **ילדים עם צרכים מיוחדים באוכלוסיה הבדואית בנגב: מאפיינים, דפוסי שימוש בשירותים והשלכות הטיפול בהם על אמהות**. דמ-503-08. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

שנתון סטטיסטי לבדווים בנגב 2004. המרכז לחקר החברה הבדווית והתפתחותה, מרכז הנגב לפיתוח אזורי, בשיתוף קרן קונרד אדנאואר.

Dolev, T.; Shaheen, M.; and Garber, R. 2005. *Cross-Border Partnership in Early Childhood Development: A Survey of Young Children and Their Families*. Myers-JDC-Brookdale Institute and Center for Development in Primary Health Care, Jerusalem.

Jakubowska, L. 2000. "Finding Ways to Make a Living: Employment Among the Negev Bedouin." *Nomadic Peoples* 4(2):94-105.

Meir, A. 1990. "Provision of Public Services to the Post-Nomadic Bedouin Society in Israel". *The Journal of Service Industries* 10:768-785

Yaniv, G. 2009. "Poverty, Education and Employment in the Arab-Bedouin Society: A Comparative View". *National Insurance Institute, Research and Planning Administration*.

נספח א: מקדמי הניפוח

מקדמי הניפוח נקבעו בנפרד ליישובים מוכרים וליישובים לא-מוכרים.

א. כפרים מוכרים

מקדם הניפוח חושב לפי היפוך הסתברות הדגימה:

$$Weight = W1 * W2$$

כאשר:

W1 - מספר האמהות שגרות בבניין שבו גרה האם של הילד.

W2 - בעבור ריאיון האם לגבי ילד ללא נכות המקדם הוא מספר הילדים ללא נכות של האם המרואיינת. בעבור ריאיון האם לגבי ילד עם נכות המקדם הוא מספר הילדים הנכים של האם מחולק במספר הילדים הנכים שלגביהם בוצע ריאיון.

כמו-כן, חושבה מערכת של מקדמי ניפוח סופיים בעבור כלל הילדים (עם צרכים מיוחדים וללא צרכים מיוחדים) על-ידי כיוול להתפלגות הגיל וכיוול לפי פרופורציית הילדים גילאי 0 עד 17 בכל אחד מ-7 היישובים המוכרים (הנתונים על מספר הילדים בכל קבוצת גיל ובכל יישוב מוכר נלקחו מהשנתון הסטטיסטי לבדווים בנגב, 2004 עמ' 29 - לוח ב/5).

ב. כפרים לא-מוכרים

מקדם הניפוח חושב לפי היפוך הסתברות הדגימה:

$$Weight = W1 * W2$$

כאשר

W1 - מספר הנשים שיש לאביו של הילד.

W2 - בעבור ריאיון האם לגבי ילד ללא נכות המקדם הוא מספר הילדים ללא נכות של האם המרואיינת. בעבור ריאיון האם לגבי ילד עם נכות המקדם הוא מספר הילדים הנכים שיש לאם מחולק במספר הילדים הנכים שלגביהם בוצע ריאיון.

כמו-כן, חושבה מערכת של מקדמי ניפוח סופיים לכלל הילדים (עם צרכים מיוחדים וללא צרכים מיוחדים) על-ידי כיוול לפי מספר הילדים בגילים 0 עד 17 בכל אחת משכבות הדגימה של הכפרים הלא-מוכרים (כפרים קטנים, כפרים בינוניים, כפרים גדולים וכפרים גדולים מאוד), כאשר מספר הילדים מחושב כ-60% מסך התושבים בכל שכבה (הנתונים על מספר התושבים בכל שכבה נלקחו מהשנתון הסטטיסטי לבדווים בנגב 2004, עמ' 36 - לוח ב/12).